

WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VOLKSGEZONDHEID
INSTITUT SCIENTIFIQUE
DE SANTÉ PUBLIQUE

European Monitoring Centre
for Drugs and Drug Addiction

DIENT ENQUÊTES, LEEFSTIJL
EN CHRONISCHE ZIEKTEN

BELGISCH NATIONAAL DRUGSRAPPORT 2014

NIEUWE ONTWIKKELINGEN EN TRENDS

.be

BELGISCH NATIONAAL
DRUGSRAPPORT 2014
(DATA 2013)

NIEUWE ONTWIKKELINGEN EN TRENDS

Wetenschappelijk instituut volksgezondheid (WIV-ISP)

Operationele Directie Volksgezondheid en Surveillance

Dienst enquêtes, leefstijl en chronische ziekten

Programma Drugs

Julliette Wytsmanstraat 14 | 1050 Brussel | België

Volksgezondheid & Surveillance | Februari 2015 | Brussel, België

EDITORS

Lies Gremeaux

Els Plettinckx

AUTEURS

Belgisch waarnemingscentrum voor drugs en drugsverslaving (BMCDDA) – Programma Drugs

Jérôme Antoine

Peter Blanckaert

Karin De Ridder

Lies Gremeaux

Els Plettinckx

EXTERNE EXPERTEN

Lucia Casero

EUROTOX asbl (Socio-epidemiologisch waarnemingscentrum voor alcohol en drugs in de Federatie Wallonië-Brussel)

Fred Laudens

VAD vzw (Vereniging voor alcohol- en andere drugsproblemen)

Freya Vander Laenen

Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Institute for International Research on Criminal Policy (IRCP), Universiteit Gent

Contact

E-mail: bmcdda@wiv-isp.be

Website: drugs.wiv-isp.be

Dit document is beschikbaar op de website van het Programma Drugs (drugs.wiv-isp.be) en de algemene website van het Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid (www.wiv-isp.be).

Gelieve volgende referentie te gebruiken:

Plettinckx, E., Antoine, J., Blanckaert, P., De Ridder, K., Vander Laenen, F., Laudens, F., Casero, L. & Gremeaux, L. (2014). Belgisch Nationaal drugsreport 2014, Nieuwe Ontwikkelingen en Trends. WIV-ISP, Brussels.

Vertaling

Tradas language solutions

Layout

Nathalie da Costa Maya, CDCS vzw

© WIV-ISP, Brussel 2015
Verantwoordelijke uitgever: Dr. Johan Peeters
Depotnummer: D/2015/2505/06

www.wiv-isp.be

HOOFDSTUK 10.

DE DRUGSMARKT

Blanckaert P.

- De recordhoeveelheden in beslag genomen laboratoria en precursoren bevestigen de rol van België als productieland voor synthetische drugs zoals MDMA en amfetamine.
- De hoeveelheid MDMA in ecstasytabletten bereikte in 2013 een recordhoogte, wat wijst op een volledig herstelde MDMA-markt.
- Pre-precursoren spelen een steeds grotere rol bij de synthese van amfetaminen.

1. INLEIDING

Dit hoofdstuk geeft een overzicht van de drugsmarkt in België. Informatie wordt voorzien over de herkomst van illegale drugs (paragraaf 2.1), drugshandel (paragraaf 2.2) en drugsinbeslagnames door de federale politiediensten (deel 3), alsook gegevens rond drugs prijs (paragraaf 4.1) en gegevens met betrekking tot drugszuiverheid (paragraaf 4.2) in België. De gebruikte contaminanten en versnijdingsmiddelen worden ook kort behandeld in paragraaf 4.3.

2. AANBOD AAN EN BINNEN HET LAND

2.1. HERKOMST VAN DRUGS: DE NATIONALE VERSUS DE GEÏMPORTEERDE PRODUCTIE

Voor cannabis zijn de meeste inbeslagnames in België afkomstig uit Nederland of België zelf. Hasj is een uitzondering; daarvoor blijft Marokko het meest voorkomende land van herkomst (Ovaere, persoonlijke mededeling). Bovendien werd in 2013 drie ton hasj in beslag genomen die afkomstig was uit Pakistan. Verschillende ton marihuana werden ingevoerd uit Ghana, Honduras en Senegal (zie ook 3.1).

Heroïne en cocaïne worden niet geproduceerd in België en worden dus altijd ingevoerd (Ovaere, persoonlijke mededeling, 2014). In 2013 werd heroïne vooral ingevoerd uit Turkije. Daarnaast werden inbeslagnames ook ingevoerd uit Afrika en Pakistan.

De overheersende landen van herkomst voor cocaïne blijven Colombia, Peru en Bolivia. Cocaïne wordt ook ingevoerd uit andere Latijns-Amerikaanse landen zoals Chili, Panama, Costa Rica, Mexico en Venezuela. We zien ook een nieuwe tendens met de invoer van cocaïne uit Brazilië. In 2013 werd ook een zeer kleine hoeveelheid cocaïne geïmporteerd uit Afrika (Ovaere, persoonlijke mededeling).

België en Nederland zijn bekend om hun productiecapaciteit van amfetamine en ecstasy. In 2013 werd in België het grootste synthetische drugslab ooit ontdekt en in beslag genomen (zie ook 3.3). China blijft het overheersende land van herkomst voor de meeste NPS-inbeslagnames.

2.2. TRAFIEKPATRONEN, NATIONALE EN INTERNATIONALE STROMEN, ROUTES, MODI OPERANDI, EN DE ORGANISATIE VAN DE BINNENLANDSE DRUGSMARKTEN

De drugsmarkt is een complex fenomeen (Decorte en D'Huyvetter, 2013; Smet et al., 2013). Naast een bestemmingsland is België ook een transitland voor de meeste illegale stoffen.

Als gevolg van de toegenomen druk op de cannabisteelt in Nederland is het grootste deel van de binnenlandse productie van cannabis bestemd voor de export naar de Nederlandse drugsmarkt, waar hij wordt verkocht in coffeeshops. De motivatie om cannabis te kweken kan zowel persoonlijk gebruik als winstbejag zijn. De gebruikte materialen voor de teelt worden vaak gekocht in de Nederlandse growshops, hoewel er ook steeds meer Belgische growshops verschijnen (Decorte and Paoli, 2014). Tijdens het groeiproces worden verschillende strategieën gebruikt om de winst te maximaliseren. Een gangbare praktijk is bijvoorbeeld het vermijden van elektriciteitskosten door illegale manipulatie van de elektriciteitsmeter (Decorte and Paoli, 2014; Vanhove et al., 2014). Om veroordelingen te minimaliseren worden valse identiteitskaarten gebruikt om locaties te huren die geschikt zijn voor de teelt. Deze en andere factoren die bijdragen aan de schade veroorzaakt door huiselijke cannabisplantages, werden onderzocht in de CANMARKT-studie. Daarnaast wordt in dit onderzoek andere bijkomende schade gerapporteerd die verband houdt met de teelt van cannabis, met inbegrip van diefstal van planten, oogsten of apparatuur en de vernietiging van planten. Bedreigingen of daadwerkelijk gebruik van geweld zijn ook gedocumenteerd. De resultaten tonen ook aan dat telers vooral gemotiveerd waren door het plezier van het groeiproces zelf en het kweken van cannabis voor eigen gebruik in plaats van het winstbejag. De meeste telers werkten alleen (66,3% van de respondenten) of samen met één partner (21,4%). Maar omdat dit onderzoek gebaseerd is op bevragingen, gaan we er vanuit dat criminele kwekers niet hebben deelgenomen aan dit onderzoek (Decorte and Paoli, 2014).

In België zijn ook cannabis social clubs actief. Er zijn momenteel vijf social clubs bekend met 450 leden in totaal. Deze clubs kweken cannabis voor het persoonlijke gebruik van hun leden, zonder cannabisproducten te willen verkopen aan niet-leden. Leden worden zorgvuldig geselecteerd omdat de clubs strenge criteria voor deelname hanteren. Dat zijn onder andere een minimumleeftijd (18 of 21 jaar), verblijfplaats in een bepaald gebied, en de afwezigheid van een strafblad en van drugsmisbruikproblemen. Daarnaast moeten leden ook een intakegesprek bijwonen. Deze clubs gaan uit van het principe van het gezamenlijk telen van één plant per lid. Aangezien het bezit van één vrouwelijke cannabisplant momenteel de laagste prioriteit heeft voor vervolging, proberen de sociale cannabisclubs juridische problemen te ontwijken. Aan elke plant wordt een eigendomsverklaring bevestigd, ondertekend door een lid en met een kopie van zijn of haar identiteitskaart. De gewassen worden gewoonlijk elke 2 tot 3 maanden geoogst. Na elke oogst wordt de cannabis verdeeld onder de leden van de club door het betalen van een vast bedrag per gram. Er is daardoor geen constante beschikbaarheid van cannabis. Ook zijn er opgelegde limieten aan de hoeveelheid die elk lid kan kopen (Decorte, 2014).

België blijft ook een transitland voor cocaïnevervoer uit Zuid- of Midden-Amerika naar Europa. De belangrijkste toegangsroutes naar België zijn de haven van Antwerpen en de luchthaven van Brussel (Zaventem, meestal enkel kleinere hoeveelheden). Cocaïne wordt ook nog steeds geïmporteerd door passagiers van internationale vluchten afkomstig uit de Dominicaanse Republiek, Jamaica, Suriname of de Nederlandse Antillen. De cocaïne is vooral bestemd voor de export naar Nederland. Het aandeel dat bestemd is voor het Belgische verbruik wordt eerst naar Nederland geëxporteerd. Pas nadat Nederlandse organisaties de drugs hebben versneden en opgesplitst, komt de cocaïne terug naar de Belgische drugsmarkt.

Heroïne wordt geïmporteerd via wegverkeer (Turkse herkomst), luchtverkeer (Oost- en Zuid-Afrikaanse herkomst) en zeevaart (voornamelijk uit Mozambique en Pakistan) (Ovaere, persoonlijke mededeling).

Zoals op de cannabis- en cocaïnemarkt, spelen Nederlandse burgers waarschijnlijk een prominente rol in de Belgische productie en distributie van synthetische drugs. Bij de synthetische drugslaboratoria in de Belgisch-Nederlandse grensstreek zijn internationale georganiseerde criminele netwerken betrokken (Smet et al., 2013). Daarnaast zijn de meeste in België ingevoerde NPS bestemd voor verder transport naar landen als Duitsland, Frankrijk, Spanje en het Verenigd Koninkrijk.

In de afgelopen jaren is de Belgische retaildrugsmarkt ook veranderd. Volgens de resultaten van een casestudy in Antwerpen over de retailhandel van cannabis, cocaïne, amfetamine en ecstasy, werd de drugsmarkt in de afgelopen jaren minder zichtbaar. Uit de analyses van de processen-verbaal en bestanden van

het parket die onderzoekers van het Instituut voor Sociaal Drugsonderzoek (ISD) hebben uitgevoerd, blijkt dat er verschillende kanalen worden gebruikt voor het dealen van drugs. Naast het dealen op straat geven dealers er de voorkeur aan om hun drugs te verkopen in privéwoningen, bars, (huur) auto's en via het internet. Deze transacties trekken minder aandacht van omstaanders (Decorte and D'Huyvetter, 2014). De daling van het aantal zichtbare transacties kan worden gezien als risicomanagement (Smet et al., 2013). Uit persoonlijke interviews met drugsgebruikers, drugsdealers en experts die professioneel in het drugsdomein werken, blijkt dat de retailmarkt van cannabis grotendeels is afgescheiden van de retailmarkt van cocaïne en heroïne aan de ene kant en ecstasy en amfetamine aan de andere kant (Decorte and D'Huyvetter, 2014). Toch zijn een aantal retaildealers ook betrokken bij polydrugshandel (Decorte and D'Huyvetter, 2014). Dat is vooral het geval voor de dealers van synthetische drugs. De retailmarkt van synthetische drugs is heel open en informeel. De groothandelsmarkt van deze drugs daarentegen is minder toegankelijk. We hebben daarom meer kennis nodig over deze groothandel- en tussenhandelechelons van de markt om de monitoring van het drugsaanbod in België te optimaliseren (Smet et al., 2013).

3. INBESLAGNAMES

Informatie met betrekking tot drugsinbeslagnames, in beslag genomen illegale drugslaboratoria, herkomst en trafiek van drugs wordt verschaft door het drugsprogramma van de Algemene directie van de gerechtelijke politie, Directie van de strijd tegen de criminaliteit tegen de personen (DGJ-DJP). Gegevens over drugsinbeslagnames en de in beslag genomen illegale drugslaboratoria in het bijzonder worden uit de Algemene Nationale Database (GND) gehaald, waarin alle processen-verbaal in België worden verzameld, zowel op lokaal als op federaal niveau. In België verzamelen de federale politiediensten gegevens over de drugsrijzen in de Vlaamse en de Franse Gemeenschap.

3.1. HOEVEELHEDEN EN AANTAL INBESLAGNAMES VAN ILLEGALE DRUGS

In 2013 zagen we een stijging van ongeveer 10% in het totale aantal drugsinbeslagnames in België (in totaal 38.069 inbeslagnames in 2012 versus 41.824 inbeslagnames in 2013) (Tabel 10.1).

Er werden grote stijgingen waargenomen in het aantal inbeslagnames van hasj en van marihuana. In 2012 werden in totaal 27.004 inbeslagnames gedaan, in vergelijking met 30.641 in 2013. Als gevolg hiervan werd een stijging van 13% vastgesteld van cannabisgerelateerde inbeslagnames. In totaal hield 73,2% van alle inbeslagnames in 2013 verband met cannabis, cocaïne was de tweede belangrijkste in beslag genomen drug (8,7% van alle inbeslagnames).

Het aandeel van amfetamine- en heroïneinbeslagnames bedroeg respectievelijk 7,1% en 5,8%. Het aantal inbeslagnames van synthetische drugs steeg ook ten opzichte van 2012. De toename van het aantal ecstasygerelateerde inbeslagnames over de jaren heen (21% in vergelijking met 2012) geeft blijk van het herstel van de ecstasymarkt.

Tabel 10.1 | Aantal inbeslaggenomen drugs per substantie tussen 2007 en 2013

Soort drug	2007		2008		2009		2010		2011		2012		2013	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Cannabis														
Totaal	25.532	69,6	22.418	69,7	29.212	71,8	27.512	71,2	29.847	72,0	27.004	70,9	30.641	73,2
Hasj	5.870	16,0	4.921	15,3	6.206	15,3	5.048	13,1	5.622	13,6	4.818	12,6	5.529	13,2
Marihuana	19.196	52,4	16.831	52,3	22.274	54,8	21.485	55,6	23.155	55,9	21.075	55,3	23.900	57,14
Planten	4.660	1,3	666	2,1	732	1,8	979	2,5	1.070	2,6	1.111	2,9	1.212	2,89
Heroïne	2.850	7,8	2.307	7,2	3.054	7,5	3.433	8,9	2.930	7,1	2.507	6,6	2.431	5,8
Cocaine	3.656	10,0	3.345	10,4	4.021	9,9	3.448	8,9	3.777	9,1	3.859	10,1	3.653	8,7
Amfetamine	2.767	7,6	2.646	8,2	2.944	7,2	2.912	7,65	3.079	7,4	2.830	7,4	2.978	7,1
Methamfetamine	64	0,2	99	0,24	102	0,26	107	0,25
Ecstasysoort	1.798	4,9	1.412	4,4	921	2,3	650	1,7	919	2,2	1.098	2,9	1.338	3,2
LSD	1	0,0	59	0,2	85	0,2	49	0,12	76	0,2
GHB*	473	1,2	503	1,3	605	1,4	550	1,4	546	1,3
Khat*	49	0,1	51	0,1	87	0,2	70	0,18	54	0,13
Totaal	36.604	100	32.128	100	40.674	100	38.632	100	41.428	100	38.069	100	41.824	100

* GHB en Khat worden alleen sinds 2009 gecontroleerd door BM/CDDA

Bron: Federale politie

Parallel met het aantal inbeslagnames is de effectieve hoeveelheid in beslag genomen cannabis drastisch toegenomen (Tabel 10.2). In 2012 werd 1.338 kg hasj in beslag genomen. Dat aantal steeg naar 4.274 in 2013, een stijging van ruim 300%. Dit fenomeen kan worden verklaard door een uitzonderlijk grote vangst van Pakistaanse herkomst (3.020 kg), die in februari 2013 door de douanediens in de haven van Antwerpen plaatsvond (Ovaere, persoonlijke mededeling). In 2013 werd ook 14.882 kg marihuana in beslag genomen, in vergelijking met slechts 5.635 kg in 2012 (of een stijging van 250%). Vooral drie grote leveringen hebben bijgedragen aan de totale hoeveelheid in beslag genomen marihuana. In november 2013 werd in de haven van Antwerpen 7.600 kg marihuana in beslag genomen in een lading kokosnoten afkomstig uit Senegal. Een paar dagen later werd nog eens 4178 kg marihuana in beslag genomen, deze keer afkomstig uit Ghana. Een andere container afkomstig uit Honduras werd eerder in het jaar in beslag genomen, met daarin een kleinere hoeveelheid van 1.781 kg marihuana (Ovaere, persoonlijke mededeling).

Voor cocaïne was de in beslag genomen hoeveelheid in 2013 beduidend lager dan in 2012. Dat moet ook in perspectief geplaatst worden, omdat een zeer grote vangst in 2012 verantwoordelijk was voor de grote hoeveelheid in beslag genomen cocaïne. De totale hoeveelheid in beslag genomen cocaïne is vergelijkbaar met de voorgaande jaren vóór 2012. In 2013 bedroeg de grootste cocaïnevangst 353 kg, afkomstig uit Chili (Ovaere, persoonlijke mededeling).

In 2013 zagen we een drastische toename van de hoeveelheid in beslag genomen heroïne: er werd 1.182 kg heroïne in beslag genomen, een stijging met meer dan 1000% in vergelijking met het voorgaande jaar. Deze stijging is te wijten aan een zeer grote vangst van 865 kg afkomstig uit Mozambique en bestemd voor Nederland (Ovaere, persoonlijke mededeling).

Een verontrustende vaststelling is de tienvoudige stijging van de in beslag genomen hoeveelheden methamfetamine. Methamfetamine was jarenlang nagenoeg afwezig op de Belgische drugsmarkt. Maar deze laatste cijfers wijzen op een toename van de beschikbaarheid. Het is momenteel niet duidelijk of deze gesynthetiseerde methamfetamine bestemd was voor gebruik op de Belgische markt of voor de export. De hoeveelheid in beslag genomen amfetamine is meer dan verdrievoudigd (54 kg in 2012 ten opzichte van 178 kg in 2013). Er was ook een stijging van 38% in het aantal in beslag genomen ecstasycijfers. Deze ontwikkelingen zijn een logisch gevolg van de aanzienlijke stijging van het aantal in beslag genomen productielaboratoria voor synthetische drugs (Tabel 10.4). In vergelijking met andere Europese landen blijft de aanwezigheid van LSD in België anekdotisch, althans te oordelen naar de in 2013 in beslag genomen hoeveelheden. Bovendien blijft de totale hoeveelheid in beslag genomen LSD-blotter dalen met de jaren. Er was ook een daling in de hoeveelheid in beslag genomen GHB. De hoeveelheid in beslag genomen khatplanten bleef ongeveer hetzelfde.

Tabel 10.2 | Totale hoeveelheid inbeslaggenomen drugs opgesplitst naar substantie tussen 2007 en 2013

Drugsoort	Eenheid	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Hasj	kg	58.544	1.529	18.659	3.153	5.020	1.338	4.274
Marihuana	kg	12.732	4.891	4.486	5.208	6.095	5.635	14.882
Cannabisplanten	stuks*	148.251	177.190	272.714	312.528	337.955	330.675	396.758
Heroïne	kg	548	63	275	386	140	112	1.182
Cocaïne	kg	2.470	3.851	4.605	6.844	7.999	19.178	6.486
Amfetamine	kg	483	411	49	362	112	54	178
Methamfetamine	kg	.	.	.	39	2	3	38
Ecstasy-achtige stoffen	tabletten	541.245	162.821	31.025	32.954	64.384	26.874	37.152
LSD	stuks*	1	.	.	3.924	838	225	121
GHB*	liter	.	.	104	24	82	76	45
Khat	kg	.	.	1.685	1.018	1.128	1.298	1.149

* Wijziging van de methodiek: sinds 2008 wordt de capaciteit van cannabisplantages gemeld in plaats van de werkelijke inbeslagname, en de rapportage van de plantages gebeurt rechtstreeks aan de DGJ-DJP in plaats van via de GND. De gegevens uit 2006 en 2007 zijn minder betrouwbaar.

** GHB en Khat worden sinds 2009 alleen gecontroleerd door BMCDDA

Bron: Federale politie

Naast de in beslag genomen hoeveelheden van de meer klassieke illegale stoffen werd ook een inbeslagname van 4 ton mCPP gemeld. Deze lading was bestemd voor een bedrijf dat niet over de vereiste documenten beschikte voor de invoer van mCPP (mCPP kan ook worden gebruikt voor de productie van trazodon, een geregistreerd antidepressivum). In de afgelopen jaren ontving dit bedrijf reeds 13 leveringen (van 3 tot 7 ton) (Ovaere, persoonlijke mededeling).

Elk jaar worden zeer grote hoeveelheden NPS in beslag genomen in België, voornamelijk afkomstig van China en bestemd voor een ander EU-land. In 2013 werd bijvoorbeeld bijna 12 kg JWH-018, een synthetische cannabinoïde, in beslag genomen. Andere synthetische cannabinoïden, zoals 5F-AKB48 (1 kg), 5F-UR144 (20 kg) en AM-2201 (1 kg) werden ook in beslag genomen. Ook 4,5 kg ketamine en 2,3 kg Ayahuasca plantmateriaal werden in 2013 in beslag genomen.

3.2. HOEVEELHEDEN EN AANTALLEN VAN PRECURSOREN GEBRUIKT BIJ DE VERVAARDIGING VAN ILLEGALE DRUGS

Het Federaal Agentschap voor Geneesmiddelen en Gezondheidsproducten (FAMHP) heeft samen met de federale politiediensten informatie verschaft met betrekking tot drugsprecursoren in België.

De meeste in beslag genomen precursoren in 2013 en de grootste hoeveelheden afkomstig uit China waren bestemd voor Nederland. Andere hoeveelheden waren in beslag genomen productielaboratoria voor synthetische drugs en/of laboratoria voor de omzetting van pre-precursoren (zie ook paragraaf 3.3). Tabel 10.3 geeft een overzicht van drugsprecursoren die in de periode 2011-2013 in beslag werden genomen.

We zien een daling in de hoeveelheid in beslag genomen 1-fenyl-2-propanon (benzylmethylketon, BMK), de directe precursor voor amfetaminesynthese: in 2013 werd slechts 40 liter in beslag genomen. Dat kan erop wijzen dat deze precursor steeds minder wordt gebruikt voor de productie van amfetaminen. In het licht van de dalende hoeveelheden in beslag genomen BMK verdient de drastisch stijgende hoeveelheid APAAN die in 2013 in beslag werd genomen in België bijzondere aandacht.

In april hebben de douanediensten in de haven van Antwerpen 4 ton APAAN in beslag genomen. De container kwam uit China en was bestemd voor Nederland. In juli werd opnieuw 1.120 kg in beslag genomen. Andere inbeslagnames van APAAN gebeurden in conversielaboratoria of in laboratoria voor amfetamine- of ecstasypeductie (Ovaere, persoonlijke mededeling). Dat bevestigt dat de meeste illegale amfetaminelaboratoria in België in 2013 APAAN gebruikten als een pre-precursor. We moeten opmerken dat de Europese reglementering APAAN heeft vermeld als een gecontroleerde precursor sinds het einde van 2013 (EU-verordeningen 1258/2013 en 1259/2013). Daarom wordt verwacht dat de illegale drugsproducenten zich zullen wenden tot andere niet-gecontroleerde (pre-)precursoren om de drugs- en precursorwetten te ontlopen zodra de huidige voorraad APAAN van de leveranciers is uitverkocht.

In 2013 is een aanzienlijke hoeveelheid (iso)safrol ontdekt in het grootste synthetische drugslaboratorium dat ooit in België in beslag werd genomen (zie ook paragraaf 3.3). De 720 liter van dit product zijn bedoeld als pre-precursoren voor PMK, dat op zijn beurt de directe precursor is voor MDMA, het hoofdbestanddeel van ecstasycapulets. Bovendien werden in de haven van Antwerpen 2 containers uit China in beslag genomen met een totale inhoud van 45.838 kg methylamine, een reagens voor de synthese van MDMA (Ovaere, persoonlijke mededeling).

Tabel 10.3 | Hoeveelheid inbeslaggenomen precursoren tussen 2011 en 2013

Substantie	Eenheid	2011	2012	2013
1-fenyl-2-propanon (BMK)	liter	.	503	40
Fenyl-2- nitropropeen	kg	1	.	.
N-methyl-L-alanine	kg	.	1.150	.
Formamide	liter	15	.	.
Mierenzuur	liter	265	.	.
Natriumhydroxide	kg	896,5	5.875	.
(Iso)safrol	liter	9.000	.	720
Gamma-butyro-lacton (GBL)	liter	30	9	7,5
Alfa-fenylacetoacetonitril (APAAN)	kg	10	8.763	5.392
Methylamine	kg	.	.	45.838
Piperonylmethylketon (PMK)	liter	.	.	2.781

Bron: FAMHP, data 2011-2014, persoonlijke mededeling; Ovaere, persoonlijke mededeling, 2014

3.3. AANTAL ONTMANTELDE DRUGSPRODUCTIELOCATIES, BESCHRIJVING VAN DE PRODUCTIEMETHODEN EN PRECIEZE AARD VAN DE ILLEGALE DRUGS DIE ER WERDEN VERVAARDIGD

Zoals hierboven vermeld, en zoals ons buurland Nederland, is België een bekend productieland voor synthetische drugs en cannabis. Sinds de jaren 2000 zijn georganiseerde criminele netwerken actief in de Belgisch-Nederlandse grensstreek om synthetische laboratoria op te zetten, soms gecombineerd met cannabisteelt (Smet et al., 2013). De verschillende stappen van de productie zijn vaak over de twee buurlanden verdeeld (Ovaere, persoonlijke mededeling). De mogelijkheid van de criminele organisaties om de verschillende drugsproductiestadia te scheiden maakt de rechtshandhaving bijzonder moeilijk. Toch worden elk jaar een aantal illegale ecstasy- of amfetaminelaboratoria opgedoekt. Er worden ook andere vormen van illegale drugslaboratoria gevonden. Tabel 10.4 geeft een overzicht van ontmantelde synthetische drugslabo's in de periode 2007-2013.

Tabel 10.4 | Aantal en type van synthetische druglabo's ontmanteld door de Belgische politie diensten tussen 2007 en 2013

Type labo	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Labo's voor synthetische drugs							
Amfetaminen	3	3	1	4	1	.	2
Methamfetamine	1	.	.
APAAN-conversielabo	2	1
MDMA	.	1	.	.	1	1	2
MDMA + amfetamine + APAAN-conversie	2
Amfetamine + APAAN-conversie	4
LSD	1	.	1
GHB	.	1	.	2	.	2	2
DMT	1
Onbekende / niet-gespecificeerde combinaties	4	2
Andere							
Creatie van tabletten	.	1	.	.	.	1	.
Productie van NPS	1	.
Totaal	8	6	2	6	3	7	16

Bron: Ovaere, Persoonlijke communicatie, 2014

Terwijl het aantal in beslag genomen druglabo's de voorbije jaren veeleer stabiel bleef, werd in 2013 een aanzienlijke stijging vastgesteld van het aantal in beslag genomen synthetische drugsproductielaboratoria (pre-precursorconversielabo's inbegrepen). Er werden 16 productielocaties (3 gedeeltelijk gedemonteerd) en 2 locaties voor de opslag van producten of materialen gevonden, tegenover slechts 7 laboratoria in 2012 (Ovaere, persoonlijke mededeling).

De meest gemediatiseerde gevallen waren 2 productiesites van uitzonderlijke capaciteit (Ovaere, persoonlijke mededeling): 1 actieve site en 1 niet-actieve site. Na chemische analyse werden verschillende stoffen zoals isosafrol (precursor voor PMK), PMK (precursor voor MDMA), MDMA, APAAN (precursor voor BMK), BMK (precursor voor amfetaminen), amfetaminen en zelfs sporen van methamfetamine (geproduceerd uit BMK) aangetroffen.

Ook het vermelden waard, is de inbeslagname van een MDMA-laboratorium met een grootschalige productiecapaciteit geschat op 179 kg MDMA per batch. Dit vertegenwoordigt een mogelijkheid van meer dan een miljoen ecstasytabletten per productiegang (Ovaere, persoonlijke mededeling).

In 2012 zagen we de opkomst van de APAAN- / BMK-conversielaboratoria. Dat fenomeen nam toe in 2013. De laboratoria voor de productie van amfetaminen en de conversie van APAAN in BMK vertegenwoordigen het grootste aantal ontmantelde laboratoria. Vermeldenswaard is dat de opstelling van deze laboratoria opvallend professioneel was en een enorme productiecapaciteit had.

De MDMA-productie heeft in België een industrieel niveau bereikt. Het vroegere gebrek aan precursoren, in casu PMK, is duidelijk opgelost door het gebruik van alternatieve precursoren. Momenteel wordt PMK gesynthetiseerd uit pre-precursoren zoals safrol en PMK-glycidaat (vergelijkbaar met de APAAN-BMK-conversie voor amfetaminesynthese). Deze vernieuwde beschikbaarheid van MDMA-precursoren is een bijkomende indicatie voor een herstellende markt en kan bijdragen aan de hogere gemiddelde concentraties van MDMA die in ecstasycapulets op de Belgische markt worden aangetroffen. Het gevolg was dat in 2013 veel meer vroegtijdige waarschuwingen zijn uitgestuurd met betrekking tot hooggedoseerde MDMA-capsules (zie ook hoofdstuk 7, paragraaf 2.2).

Het gerapporteerde aantal GHB-productielabo's is hoogstwaarschijnlijk een onderschatting aangezien veel GHB in zogenaamde "keukenlaboratoria" wordt geproduceerd. Deze "pop-uplabo's" zetten butyrolacton om in GHB door middel van alkalinehydrolyse. Voor de synthese hiervan is geen geavanceerd materiaal nodig (Ovaere, persoonlijke mededeling).

Net zoals met synthetische drugs is Nederland onlosmakelijk verbonden met de meeste gevallen met een commercieel karakter met betrekking tot de productie van cannabis. Het materiaal voor de teelt wordt vaak gekocht in Nederlandse growshops (Decorte and Paoli, 2014; Vanhove et al., 2014). De ontdekte plantages worden ook vaak in verband gebracht met personen die banden hebben met Nederland of zelfs met Nederlandse criminele ondernemers (Vanhove et al., 2014). Bovendien stijgen de banden met Nederland naarmate de plantagegrootte toeneemt (Ovaere, persoonlijke mededeling). In België geproduceerde cannabisgewassen, vooral grootschalige / industriële producties, zijn meestal bestemd voor export naar de Nederlandse markt (Decorte and Paoli, 2014). Paradoxaal genoeg reizen veel Belgen naar Nederland om cannabis te kopen en het terug naar België te brengen.

Een (overdekte) cannabisplantage genereert meestal gemiddeld 575 g cannabis/m² (Smet et al., 2013). De meeste van deze plantages (57,4%) kunnen worden gecategoriseerd als micro- of miniplantages en bevatten minder dan 50 planten. Hoewel niet al deze telers cannabis kweken om commerciële redenen, heeft onderzoek aangetoond dat zelfs kleinschalige plantages hoge winsten kunnen genereren (Decorte and Paoli, 2014; Vanhove et al., 2014).

Uit de gegevens in Tabel 10.5 blijkt dat de Belgische cannabisproductiecapaciteit in 2013 is blijven stijgen. In vergelijking met 2012 is het aantal in beslag genomen plantages gestegen met ongeveer 10% (van 1.111 plantages naar 2012 tot 1.212 plantages in 2013). Vergeleken met 2012 werd een toename van het aantal micro-, mini-, middelgrote en industriële plantages vastgesteld.

Tabel 10.5 | Aantal inbeslaggenomen cannabisplantages, per plantagegrootte, 2008-2013

Plantagegrootte*	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
	N	%**	N	%**	N	%**	N	%**	N	%**	N	%**
Micro	136	21,1	138	18,7	211	21,8	190	17,9	172	15,6	228	18,9
Mini	219	33,9	227	30,8	312	32,2	376	35,4	453	41,0	465	38,5
Klein	125	19,3	161	21,8	165	17,0	187	17,6	166	15,0	156	12,9
Middelgroot	58	9,0	73	9,9	94	9,7	101	9,5	89	8,0	119	9,9
Groot	63	9,8	67	9,1	104	10,7	119	11,2	142	12,9	141	11,7
Industrieel	45	7,0	71	9,6	82	8,5	88	8,3	83	7,5	98	8,1
Totaal (met info volgens grootte)	646	100	737	100	968	100	1.061	100	1.105	100	1.207	100
Geen info***	20		1		11		9		6		5	
Totaal	666		738		979		1.070		1.111		1.212	

* Micro: 2-5 planten; Mini 6-49 planten; Klein: 50-249 planten; Middelgroot: 250-499 planten; Groot: 500-999 planten; Industrieel: > 1000 planten
 ** Percentage gebaseerd op het totale aantal plantages met bekende grootte
 *** Inclusief versnijdingslocaties van cannabis en andere plantages met onbekende grootte
 Sinds 2008 wordt de capaciteit van cannabisplantages gemeld in plaats van de werkelijke inbeslagneming; de rapportage van de plantages gebeurt rechtstreeks aan de DGJ-DJP in plaats van via de GND. Voor 2007 kunnen de correcties op de capaciteit van plantages slechts worden uitgevoerd voor een deel van de plantages.

Bron: Ovaere, Persoonlijke mededeling, 2014

4. PRIJS / ZUIVERHEID

4.1. PRIJS VAN ILLEGALE DRUGS IN DE RETAIL EN DE GROOTHANDEL

In België wordt de informatie over de straatprijzen van drugs in zowel de Vlaamse als de Franse Gemeenschap verzameld door de federale politiediensten. Deze gegevens worden verkregen tijdens ondervragingen van (vermoedelijke) drugsdealers en gebruikers. Een overzicht van de gemelde gemiddelde, minimale en maximale prijzen per drugstype en regio is weergegeven in de Tabellen 10.6 tot 10.10 voor de periode 2008 tot 2013. Ook Eurotox verzamelt informatie over de straatprijzen van drugs in de Franse Gemeenschap met behulp van enquêtes. Aangezien er geen significant verschil is waargenomen met de federale politiegegevens, worden deze gegevens hier niet afzonderlijk getoond.

De gemiddelde verkoopprijzen voor cannabisproducten voor de periode 2008-2013 worden weergegeven in Tabel 10.6. Afhankelijk van de regio varieerde de gemiddelde prijs voor 1 gram cannabis tussen de € 8 en € 9,5 in 2013. Deze waarden zijn vrijwel gelijk aan het voorgaande jaar. Hetzelfde geldt voor hasj: de gemiddelde prijs was € 9 tot € 10 per gram.

Tabel 10.6 | Prijs van cannabis op straat (euro), 2008-2013

	2008			2009			2010			2011			2012			2013		
	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max
Hasj per gram																		
Federale Politie, Franse Gemeenschap	7,9	3,0	15,0	7,5	4,0	12,0	7,0	3,0	15,0	6,7	2,0	25,0	9,3	2,5	18,4	10,0	3,0	20,0
Federale Politie, Vlaamse Gemeenschap	6,8	3,0	12,0	6,5	5,0	10,0	7,5	5,0	10,0	7,4	2,0	25,0	8,6	2,5	18,4	9,0	3,0	20,0
Marihuana per gram																		
Federale Politie, Franse Gemeenschap	8,1	3,0	25,0	6,9	3,3	12,0	8,2	5,0	12,5	8,0	2,5	16,7	8,9	1,8	25,0	9,5	2,75	20,0
Federale Politie, Vlaamse Gemeenschap	5,9	2,6	10,0	7,4	3,0	12,5	6,4	2,8	10,0	6,9	2,5	16,7	8,9	1,8	25,0	8,0	2,75	20,0

Bron: Federale politie: Ovaere, persoonlijke mededeling

Heroïneprijzen op straat tussen 2008 en 2013 worden weergegeven in Tabel 10.7. In 2013 varieerden de gemiddelde prijzen voor heroïne sterk in de verschillende delen van het land. Er is geen significant verschil in vergelijking met de voorgaande jaren. De prijzen varieerden tussen de € 25,5 en de € 31,3 per gram.

Tabel 10.7 | Prijs van heroïne op straat (euro), 2008-2013

	2008			2009			2010			2011			2012			2013		
	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max
Heroïne niet gespecificeerd per gram																		
Federale Politie, Franse Gemeenschap	23,9	5,0	50,0	24,4	10,0	50,0	24,2	8,0	50,0	29,7	7,0	100,0	27,3	6,0	100,0	25,5	7,4	125,0
Federale Politie, Vlaamse Gemeenschap	25,2	12,0	40,0	22,7	10,0	40,0	23,8	9,0	62,5	30,0	7,0	100,0	28,3	6,0	100,0	31,3	7,4	125,0

Bron: Federale politie: Ovaere, persoonlijke mededeling

Retailprijzen voor cocaïne worden weergegeven in Tabel 10.8. Gemiddelde prijzen varieerden van € 49 per gram in de Vlaamse Gemeenschap tot € 67 per gram in de Franse Gemeenschap. Voor crackcocaïne zijn geen prijsgegevens beschikbaar omdat het bijna nooit wordt aangetroffen, behalve in sommige grootsteden zoals Antwerpen en Brussel. Ten opzichte van het voorgaande jaar is een prijsstijging van 10% vastgesteld voor cocaïne in de Franse Gemeenschap. De prijzen in de Vlaamse Gemeenschap bleven ongewijzigd. Een verklaring voor de lagere cocaïne prijzen in de Vlaamse Gemeenschap kan de aanwezigheid van de haven van Antwerpen in Vlaanderen zijn, die de belangrijkste bron is voor cocaïne die België binnenkomt. Dat kan eventueel gepaard gaan met een verhoogde aanvoer van cocaïne in die regio met de lagere prijzen tot gevolg.

Tabel 10.8 | Prijs van cocaïne op straat (euro), 2008-2013

	2008			2009			2010			2011			2012			2013		
	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max
Cocaïne per gram																		
Federale Politie, Franse Gemeenschap	47,8	5,0	87,0	52,8	10,0	100,0	52,2	30,0	100,0	51,8	20,0	100,0	60,9	20,0	125,0	67,0	14,3	133,3
Federale Politie, Vlaamse Gemeenschap	50,8	30,0	70,0	48,9	15,0	70,0	49,1	30,0	100,0	56,0	20,0	100,0	51,6	20,0	125,0	49,0	14,3	133,3

Bron: Federale politie: Ovaere, persoonlijke mededeling

Tabel 10.9 geeft retailprijzen voor amfetamine, of “speed” zoals het in België wordt genoemd. Een lichte stijging van de prijzen werd vastgesteld in de Franse Gemeenschap (van € 9,8 per gram in 2012 naar € 10,5 per gram in 2013), terwijl een zeer lichte, te verwaarlozen daling werd gezien in de Vlaamse Gemeenschap (van € 8,4 per gram in 2012 naar € 8,2 per gram in 2013). Maar de vastgestelde maximumprijzen daalden met 20%. Er werd een prijsverschil vastgesteld tussen de Vlaamse en de Franse Gemeenschap. Het feit dat de meeste amfetaminelaboratoria in de Vlaamse Gemeenschap worden aangetroffen, kan een kortere aanvoerroute in de Vlaamse Gemeenschap suggereren, mogelijk met een lagere prijs tot gevolg.

Tabel 10.9 | Prijs van amfetamine op straat (euro), 2008-2013

	2008			2009			2010			2011			2012			2013		
	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max
Amfetamine per gram																		
Federale Politie, Franse Gemeenschap	6,6	1,5	10,0	10,9	2,8	25,0	9,1	2,5	10,0	8,4	3,0	16,7	9,8	3,0	25,0	10,5	3	20
Federale Politie, Vlaamse Gemeenschap	8,7	3,5	20,0	8,1	5,0	12,0	8,4	2,5	15,0	7,5	3,0	16,7	8,4	3,0	25,0	8,2	3	20

Bron: Federale politie: Ovaere, persoonlijke mededeling

De evolutie van de retailprijzen voor ecstasycapulets en LSD-blotters tussen 2008 en 2013 wordt weergegeven in Tabel 10.10. Prijzen zijn opgegeven per stuk (per capulet of papiertrip). De prijs van LSD is ongewijzigd gebleven ten opzichte van de voorgaande jaren. Het is echter opmerkelijk dat de gemiddelde prijs voor één ecstasycapulet in de Franse Gemeenschap is gedaald van € 5,8 naar € 4,6 per capulet. De prijzen in de Vlaamse Gemeenschap bleven ongewijzigd en ook de minimum- en maximumprijzen zijn helemaal niet veranderd. Als we dit in acht nemen, samen met gegevens over de inbeslagnames en de zuiverheid (zie 4.2), zien we de laatste jaren eens te meer een bevestiging van het herstel – of zelfs de bloei – van de ecstasymarkt in België.

Tabel 10.10 | Prijs van ecstasy en LSD op straat (euro), 2008-2013

	2008			2009			2010			2011			2012			2013		
	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max	gem.	min	max
Ecstasy per tablet																		
Federale Politie, Franse Gemeenschap	4,1	1,1	10,0	4,1	1,2	10,0	5,2	2,0	10,0	4,6	2,0	10,0	5,8	1,0	10,0	4,6	1,5	10
Federale Politie, Vlaamse Gemeenschap	3,2	1,8	5,0	3,5	1,0	8,0	3,4	1,0	10,0	4,5	2,0	10,0	4,5	1,0	10,0	4,4	1,5	10
LSD per dosis																		
Federale Politie, Franse Gemeenschap	8,3	6,5	10,0	10,0	3,0	10,0	10	10	12
Federale Politie, Vlaamse Gemeenschap	.	.	.	10,0	10,0	10,0	12,0	12,0	12,0	11,8	7,0	15,0	10	3,0	10,0	10	10	12

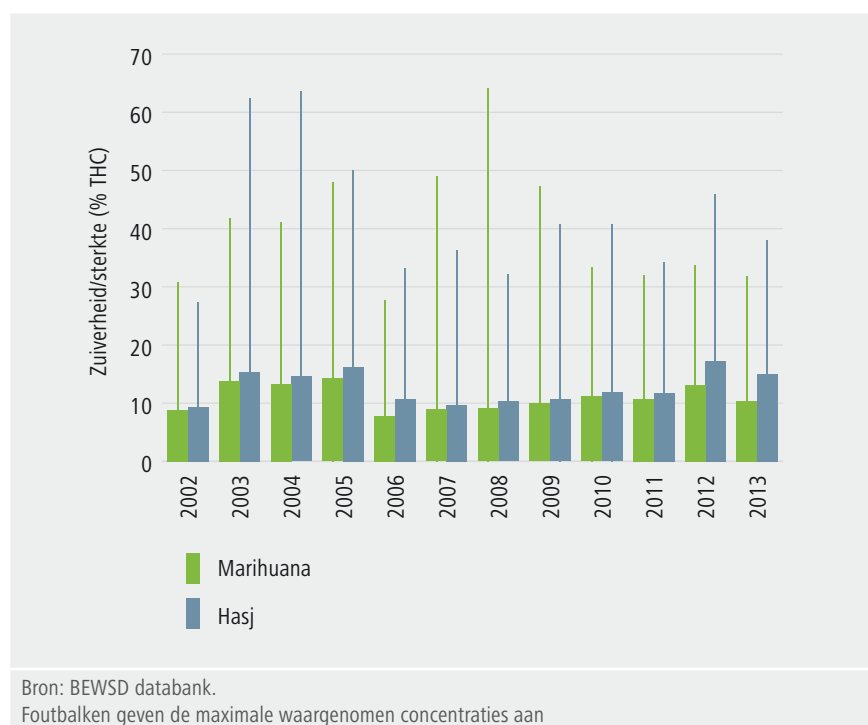
Bron: Federale politie: Ovaere, persoonlijke mededeling

4.2. ZUIVERHEID/STERKTE VAN ILLEGALE DRUGS

De gemiddelde concentraties van de meest voorkomende illegale drugs (cannabis, amfetamine, MDMA, cocaïne en heroïne) op de Belgische drugsmarkt tussen 2002 en 2013 worden weergegeven in de Figuren 10.1, 10.2 en 10.3. De gegevens met betrekking tot de samenstelling en de zuiverheid van de klassieke illegale drugs in omloop op de Belgische drugsmarkt worden verschaft door het Belgische Early Warning System on Drugs (BEWSD), dat een database heeft van alle gerapporteerde geanalyseerde drugsstalen in België. De drugsstalen worden meestal verzameld na inbeslagname door de politie of de federale douane, en ze worden geanalyseerd door het Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie (NICC). In een minderheid van de gevallen worden de drugstalen ingediend via kleinschalige lokale drugstestprojecten in de regio Brussel (Modus Vivendi). Sommige onderzoeksprojecten zijn ook gericht op de analyse van de inhoud van de drugs die op straat circuleren (bijvoorbeeld de analyse van de inhoud van 'amnesty bins' op dancefestivals). Van de politie-inbeslagnames worden de resultaten van zowel grootschalige als kleinschalige inbeslagnames gemeld. Bij de interpretatie van deze resultaten is voorzichtigheid geboden omdat politie-inbeslagnames vaak grotere, zuiverdere drugsinbeslagnames zijn. Dat kan resulteren in een mogelijke overschatting van de zuiverheid van de drugs in België, vooral drugs die kunnen worden versneden of verontreinigd (poeders zoals cocaïne en heroïne).

Zoals duidelijk geïllustreerd in Figuur 10.1 zijn er de laatste 4 jaar geen grote veranderingen in de concentratie van tetrahydrocannabinol (THC, het actieve bestanddeel in cannabis) voor marihuana of hasj. Voor marihuana was de gemiddelde THC-concentratie in 2013 10,4%, en dus niet significant verschillend van de gemiddelde concentratie in 2012 (13,1%). Er werden ook geen significante verschillen gevonden in de maximale of minimale concentratie ten opzichte van het voorgaande jaar. Voor hasj werd een piek van 17,2% THC waargenomen in 2012. In 2013 was het gemiddelde THC-gehalte in hasj ook lager, bijna tot het oude niveau (15%). De waargenomen maximale THC-concentraties in hasj waren lager in 2013, vergeleken met 2012.

Figuur 10.1 | Gemiddelde THC concentratie (%) in cannabisstalen (marihuana en hasj), 2002-2013

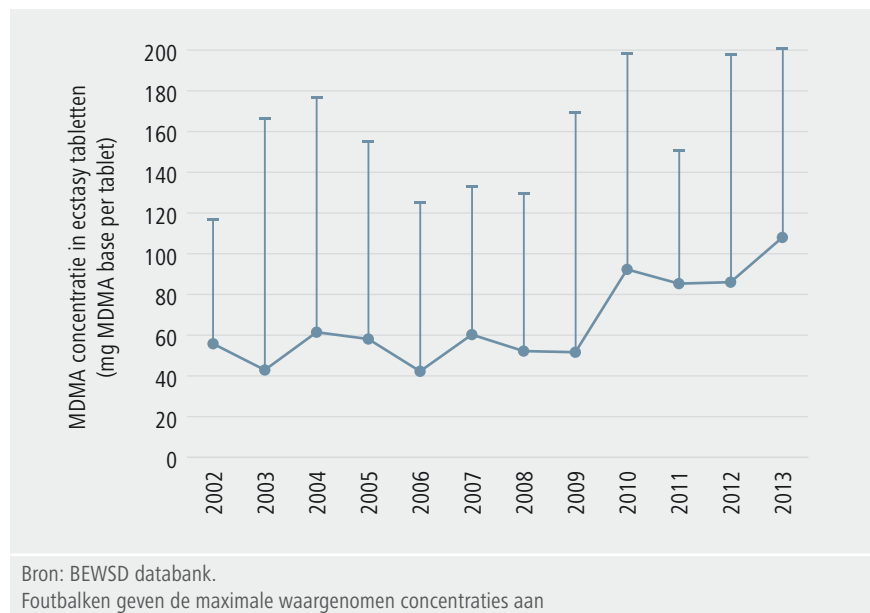

Zoals al meerdere malen is vermeld, wijzen meerdere factoren op een heropleving van de ecstasemarkt na een duidelijke daling in de periode 2005-2008. Sinds 2009 is de gemiddelde hoeveelheid MDMA in ecstasycapulets blijven stijgen om in 2013 een nieuw record te bereiken (128,6 mg MDMA-base per capulet). Ook de maximale gevonden hoeveelheid in een ecstasycapulet was de hoogste die ooit in België is aangetroffen (221 mg MDMA-base per capulet in 2013). Deze trend is alarmerend, vooral omdat ze ook is waargenomen in onze buurlanden Frankrijk en vooral Nederland. Het lijkt erop dat de ecstasemarkt in België en

Nederland grotendeels identiek is. In 2013 zijn er verschillende waarschuwingen uitgestuurd voor zeer hoog gedoseerde MDMA-tabletten (zie hoofdstuk 7, paragraaf 2.2). In Nederland zijn tabletten gevonden die nog meer dan 250 mg MDMA-base bevatten. Voor jonge gebruikers of eerstekeergebruikers kan een dergelijke dosis gemakkelijk toxiciteitssymptomen teweegbrengen, zeker in combinatie met bijvoorbeeld dehydratie in feestmilieus. Het BEWSD heeft zijn partners grondig gewaarschuwd over dit fenomeen. De schadebeperkende diensten in België zijn zich terdege bewust van deze veranderende ecstasymarkt. Ondanks de snelle maatregelen om zowel veldwerkers als gebruikers te waarschuwen, stierven in België (en Nederland) verschillende mensen aan de gevolgen van de consumptie van zeer hoog gedoseerde ecstasypillets of tabletten die verontreinigd waren met andere stoffen, bijvoorbeeld PM(M)A.

Een relatief nieuw fenomeen is de verschijning van MDMA op de drugmarkt in kristal- of poedervorm (slangwoord: "Molly" of "sand"). Zoals de meeste geneesmiddelen in poedervorm of kristallijne vorm wordt deze MDMA per gram verkocht. De gerapporteerde gemiddelde zuiverheid voor MDMA-poeder in 2013 was volledig vergelijkbaar met de zuiverheid in 2012 (61,4%). De steekproefomvang bedroeg echter maar 13 stalen.

Figuur 10.2 | Gemiddelde MDMA concentratie (mg) in ecstasy tabletten tussen 2002 en 2013

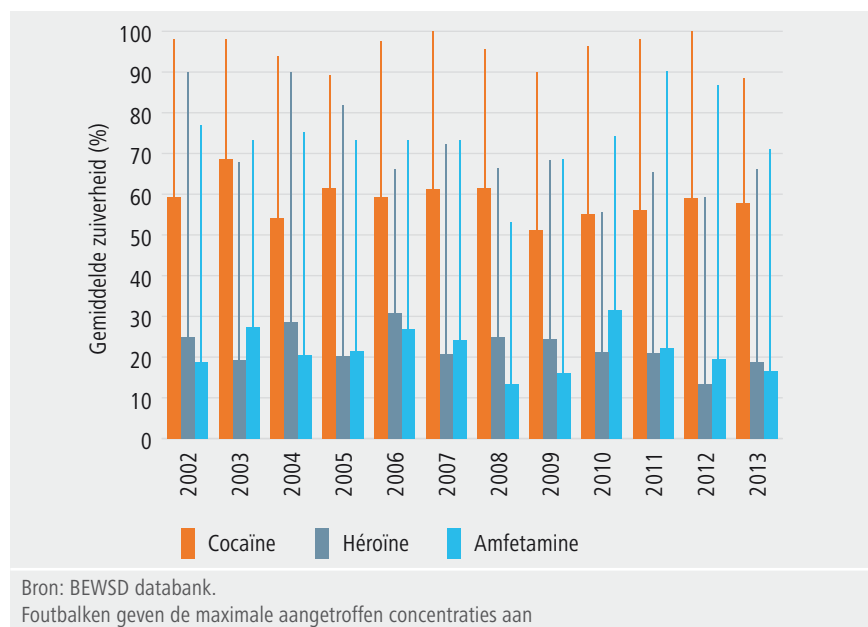
De trend van de laatste drie jaar met betrekking tot de zuiverheid van amfetaminepoeders in België werd opnieuw bevestigd in 2013: de zuiverheid

van de in beslag genomen amfetaminestalen gaat sterk naar beneden. In 2012 waren de gemiddelde zuiverheidswaarden nog 19,4%, tegenover een gemiddelde zuiverheid van maar 16,6% in 2013. Ook de maximale zuiverheidswaarde daalde van 86,8% in 2012 naar 71,2% in 2013. 4-methylamfetamine (4-MA) blijft een belangrijke verontreiniger op de Belgische amfetaminemarkt (zie 4.3.2.).

Wat betreft de zuiverheid van cocaïnestalen werd geen significant verschil waargenomen tussen de gemiddelde cocaïneconcentratie in 2012 en 2013 (respectievelijk 59,1% en 57,8%, het aantal verzamelde geanalyseerde stalen was vergelijkbaar: ~350). In vergelijking met andere EU-landen blijft de zuiverheid van cocaïne in België zeer hoog. Ook de hoogst gemelde concentraties zijn hoog (88,6%), maar aanzienlijk lager dan die in 2011 en 2012 (respectievelijk 98,19% en 100%). We moeten erop wijzen dat in 2011 en 2012 grote inbeslagnames van (zuiverdere) cocaïne zijn gebeurd, die de resultaten kunnen vertekenen.

In tegenstelling tot de cocaïnemarkt blijft de zuiverheid van drugs op de heroïnemarkt slecht. De gemiddelde zuiverheid van heroïne was hoger in 2013 ten opzichte van 2012 (18,7% zuiverheid in 2013 ten opzichte van 13,3% in 2012), maar is nog steeds lager dan de zuiverheidswaarden van 2011 (21,1%). De maximale verkregen waarde was vergelijkbaar met de voorgaande jaren (66,2%).

Figuur 10.3 | Gemiddelde zuiverheid (%) van cocaïne, heroïne en amfetamine tussen 2002 en 2013

4.3. SAMENSTELLING VAN ILLEGALE DRUGS EN DRUGSTABLETTEN

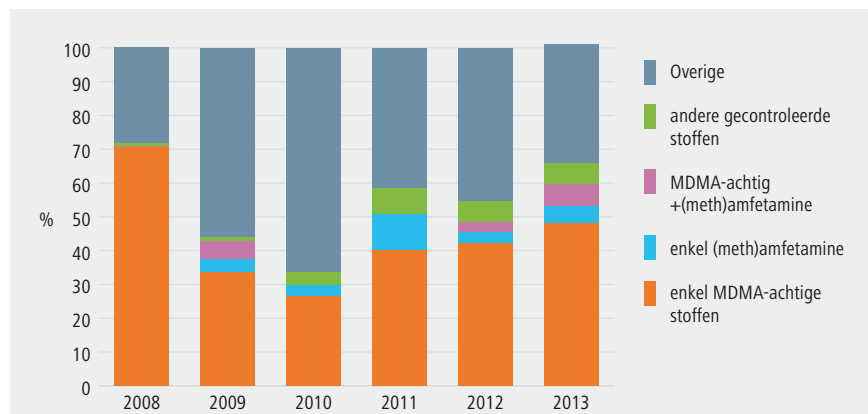
Vergelijkbaar met de verkregen informatie over drugszuiverheid in paragraaf 4.2 is via de database van BEWSD ook informatie beschikbaar over de specifieke samenstelling van in beslag genomen drugsstalen (tabletten, poeders en vloeistoffen).

4.3.1. Tabletten

Vergeleken met 2012 steeg de hoeveelheid in beslag genomen tabletten die alleen MDMA-achtige stoffen bevatten. De meeste tabletten die als MDMA werden verkocht, bevatten in werkelijkheid enkel MDMA als actieve component. In 2013 werden maar 3 tabletten met amfetamine geanalyseerd.

Figuur 10.4 geeft een overzicht van de inhoud van de tabletten die in beslag werden genomen als illegale drugstabletten in de periode 2008-2013.

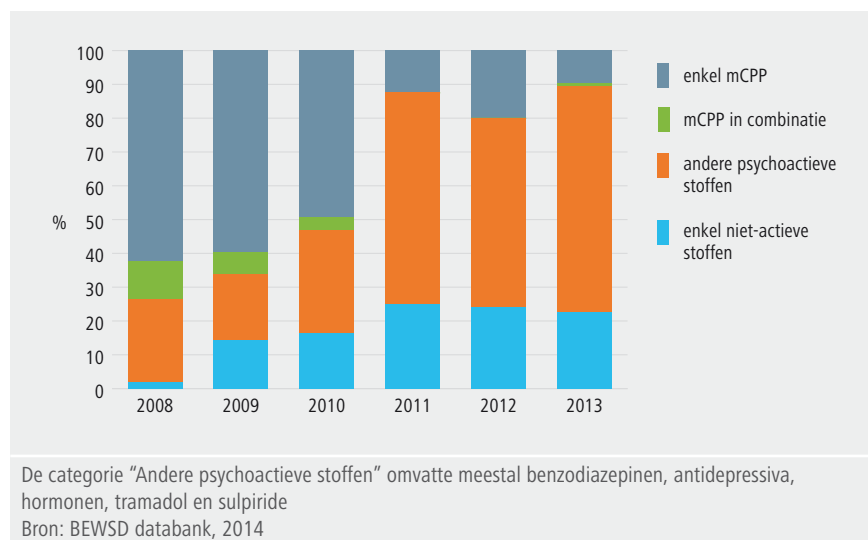
Figuur 10.4 | Samenstelling van illegale drugstabletten tussen 2008 en 2013

- 1 Geregistreerde drugs zijn stoffen die onder controle staan van het VN-Verdrag van 1971 inzake psychotrope stoffen Lijsten I en II, en van de Europese wetgeving (besluiten van de Raad).
 - 2 De categorie 'MDMA-achtige stoffen (als enige geregistreerde stoffen)' verwijst naar tabletten met MDMA en/of andere MDMA-achtige stoffen (MDEA, MDA) als de enige geregistreerde stoffen, samen met of zonder niet-geregistreerde stoffen (bv. mCPP, cafeïne).
 - 3 De categorie '(meth)amfetamine (als enige geregistreerde stoffen)' betreft tabletten met alleen amfetamine en/of methamfetamine, met of zonder niet-geregistreerde stoffen (bv. mCPP, cafeïne).
 - 4 De categorie 'MDMA-achtige stoffen en (meth)amfetamine (als enige geregistreerde stoffen)' betreft tabletten met alleen MDMA-achtige stoffen en amfetamine en/of methamfetamine, met of zonder niet-geregistreerde stoffen (bv. mCPP, cafeïne).
 - 5 De categorie 'Andere (geregistreerde stoffen)' betreft tabletten met andere geregistreerde stoffen (dan MDMA-achtige stoffen of (meth) amfetamine), alleen of in combinatie met MDMA-achtige stoffen en/of (meth) amfetamine, samen met of zonder niet-geregistreerde stoffen (bv. mCPP, cafeïne, DOB).
 - 6 De categorie 'Overige' verwijst naar tabletten die in beslag werden genomen als illegale drugstabletten maar die geen van de geregistreerde stoffen bevatten onder het VN-Verdrag van 1971 inzake psychotrope stoffen Lijsten I en II of onder de Europese wetgeving (besluiten van de Raad).
- Bron: BEWSD databank

In beslag genomen tabletten die geen psychotrope stoffen bevatten (bijvoorbeeld tabletten met alleen lactose of inerte vulstoffen), werden niet opgenomen in deze berekeningen. Zij werden ook niet opgenomen in de categorie 'Overige'. Een gedetailleerde beschrijving van de samenstelling van de tabletten in de categorie "Overige" wordt weergegeven in Figuur 10.5.

Figuur 10.5 | Beschrijving van de tabletten die tot de categorie 'overige' behoren

De categorie 'Overige' bestaat meestal uit tabletten die geen illegale psychoactieve drugs bevatten, maar andere psychoactieve stoffen zoals geneesmiddelen. In de categorie "andere psychoactieve stoffen" werden veel (namaak)benzodiazepinen en stimulerende middelen op voorschrift, zoals methylfenidaat, aangetroffen. In vergelijking met de voorgaande jaren werden er geen echte verschillen vastgesteld in de samenstelling van de categorie 'Overige', met uitzondering van een kleine daling in het aantal tabletten met mCPP. Er werd ook een aanzienlijke hoeveelheid tabletten geanalyseerd die farmaceutisch actieve maar niet psychoactieve stoffen bevatten. Daarin zaten overwegend hormonale middelen zoals clenbuterol, methandrostebolon en oxymetholon. Ook (namaak)tabletten met stoffen voor de behandeling van erectiestoornissen werden aangetroffen, zoals sildenafilcitraat en derivaten.

4.3.2. Andere productsoorten

Een overzicht van de vervalsmiddelen / versnijdingsmiddelen en hun gemiddelde concentratie in in beslag genomen en geanalyseerde amfetamine-, cocaïne- en heroïnepoederstalen is weergegeven in Tabel 10.11.

Net als in de voorgaande jaren blijft amfetamine de minst zuivere drug in België. Ook in 2013 werd 4-methylamfetamine (4-MA) vaak aangetroffen als contaminant voor amfetamine (12% van de geteste stalen). De aanwezigheid van deze stof in amfetaminestalen is waarschijnlijk het resultaat van een contaminatie van BMK met 4-methyl-BMK. In 2012 en 2013 zijn verschillende mensen overleden als gevolg van deze contaminatie (Blanckaert et al., 2013). De frequentie van contaminatie met 4-MA is wel lager dan vorig jaar (18% in 2012 versus 12% in 2013). De gemiddelde concentratie was ook lager dan in voorgaande jaren (1,9% versus 7,6%).

Andere veel voorkomende versnijdingsmiddelen in amfetaminestalen zijn cafeïne (62% van de geteste stalen, gemiddelde concentratie 53%). Hoewel 4-fluor-amfetamine (4-FA) een in België reeds geregistreerde stof is, werd het meerdere malen gedetecteerd als een verontreiniger in amfetaminestalen (5 stalen, 3%, gemiddelde concentratie 3,3%). Zoals reeds vastgesteld in Nederland kan dit wijzen op een groeiende populariteit van 4-FA.

Gezien de hoge zuiverheid van cocaïne in België (zie 4.2, Figuur 10.2) is de lage concentratie van de geanalyseerde vervalsmiddelen en versnijdingsmiddelen in cocaïnestalen in België geen verrassing. In 2013 was levamisol het meest voorkomende vervalsmiddel in cocaïnestalen (aanwezig in 48% van de stalen, gemiddelde concentratie ~10%). Levamisol is wereldwijd te vinden in cocaïnestalen en wordt in het land van productie toegevoegd (vooral Latijns-Amerikaanse landen) om het gewicht te verhogen en het uitzicht van de versneden cocaïne te verbeteren. Bovendien voegt het gewicht toe aan freebase cocaïne, aangezien levamisol niet kan worden verwijderd met de zuur/basereactie die nodig is om rookbare cocaïne of crack te produceren. Vanwege het risico op ernstige bijwerkingen (zoals agranulocytose) is de toevoeging van levamisol een probleem. Levamisol kan ook worden gemetaboliseerd tot aminorex, een relatief toxische verbinding met stimulerende eigenschappen. Cafeïne, hydroxyzine, lidocaïne en fenacetine werden ook vaak aangetroffen.

Het meest gebruikte versnijdingsmiddel in heroïnestalen in België was cafeïne (aanwezig in 21% van de stalen in een gemiddelde concentratie van 20%), samen met acetaminofen (paracetamol, aanwezig in 18% van de stalen in een gemiddelde concentratie van 40%). Monoacetylmorfine (MAM), noscapine en papaverine zijn natuurlijke onzuiverheden of onzuiverheden afkomstig van het productieproces van heroïne. Ze werden in relatief lage concentraties (1 tot 10%) aangetroffen in 16 tot 20% van de geteste stalen.

Tabel 10.11 | Vermengings-/versnijdingsmiddelen die in 2013 in inbeslaggenomen drugpoeders werden teruggevonden.

Drugsoort	Versnijdingsmiddelen	Stalen (N)	% van de stalen	Gemiddelde concentratie versnijdingsmiddel (%)
Amfetamine	4-methylamfetamine	19	12,0	1,9
	Cafeïne	101	62,3	53,0
	4-Fluor-amfetamine	5	3,1	3,3
	mCPP	3	1,9	10,7
Cocaïne	Levamisol	255	48,0	9,0
	Cafeïne	74	14,0	6,7
	Fenacetine	96	18,0	27,0
	Hydroxyzine	52	10,0	4,0
	Lidocaïne	36	7,0	4,5
	Diltiazem	5	1,0	2,0
Heroïne	Cafeïne	178	21,0	20,0
	Acetaminofen	151	18,0	40,0
	MAM	178	21,0	8,8
	Noscapine	175	21,0	9,0
	Papaverine	172	20,0	0,8

Bron: FAMHP, data 2011-2013, persoonlijke mededeling; Ovaere, persoonlijke mededeling, 2014

5. CONCLUSIE

Het drugsaanbod naar en binnen België is vrij complex: ondanks het feit dat België een klein land is, is het van oudsher een belangrijk productieland voor cannabis en synthetische drugs (vooral amfetamine en MDMA). Ook de centrale geografische ligging in Europa in combinatie met de gemakkelijke bestaande toegangspunten zoals de grote haven van Antwerpen en de nationale luchthavens, zorgen voor een belangrijke rol in de handel van andere verdovende middelen. Zo heeft België de afgelopen twee jaar een belangrijke rol opgenomen in de verspreiding van NPS of precursorproducten van Azië naar de rest van Europa.

Als gevolg van de productiecapaciteit en de grootschalige import zijn de prijzen van drugs in België eerder laag in vergelijking met de andere EU-lidstaten (EMCDDA Europees Drugsrapport 2013 (EMCDDA, 2014)). In 2013 zijn geen significante prijsveranderingen vastgesteld ten opzichte van de voorgaande jaren. Cocaïne blijft nog steeds de duurste drug in België.

Een ander gevolg is de algehele kwaliteit van de drugs in België. Inzake drugszuiverheid werden in 2013 in België geen grote verschillen waargenomen ten opzichte van de voorgaande jaren. Er was geen verandering in de zuiverheid van cocaïne. Er was wel een grotere zuiverheid van de geanalyseerde heroïnestalen. Hoewel de laatste vijf jaar lichte schommelingen in de THC-concentratie van marihuana en hasj werden vastgesteld, werden in 2013 geen grote veranderingen waargenomen met betrekking tot de concentraties van werkzame bestanddelen van cannabis.

Amfetamine blijft de minst zuivere drug in België. Hoewel de verontreiniger 4-methyl-amfetamine nog steeds wordt gemeld, wordt de stof steeds minder op de markt aangetroffen. Een belangrijke ontwikkeling op de amfetaminemarkt is de introductie van pre-precursoren. Aangezien de internationale regelgeving met betrekking tot drugsprecursoren strikter wordt gehandhaafd, zijn drugsproducenten gedwongen om nieuwe precursoren te vinden. In 2013 werden zeer grote hoeveelheden APAAN, een pre-precursor voor (meth) amfetamine, in beslag genomen. Ook het aantal productielaboratoria voor synthetische drugsproductie bereikte het hoogste peil ooit in 2013.

Een alarmerende vaststelling op de markt van de stimulerende stoffen is de introductie van methamfetamine. Voor de eerste keer zijn aanzienlijke hoeveelheden methamfetamine in beslag genomen in België. Historisch gezien was het gebruik van methamfetamine beperkt tot Oost-Europese landen zoals Tsjechië en Slowakije. Tot nu toe bleef België gespaard van methamfetamine (ook bekend als "crystal meth") en de sociale en nationale gezondheidsproblemen die met het gebruik ervan gepaard gaan.

In termen van de sterkte en kwaliteit van drugs en gecorreleerde gezondheidsproblemen is het belangrijkste probleem in België een duidelijke heropleving van de ecstasymarkt. Na enkele jaren van lage dosissen MDMA en vele gemelde verontreinigers in ecstasypillen werd een drastische stijging vastgesteld in de concentratie van MDMA in ecstasytabletten. Behalve de toegenomen MDMA-hoeveelheden in ecstasytabletten is de samenstelling van de illegale drugstabletten nochtans niet wezenlijk veranderd ten opzichte van voorgaande jaren. Er waren minder in beslag genomen tabletten verontreinigd: de meeste als MDMA verkochte tabletten bevatten enkel MDMA als actieve component.

Wat de informatie over drugszuiverheid betreft, is het belangrijk om te benadrukken dat de meeste resultaten van drugsanalyses worden verkregen via grote drugsinbeslagnames. Het is bekend dat drugs worden versneden en verontreinigd bij de overgang van de groothandel naar de retailhandel. Als zodanig kunnen deze cijfers geen betrouwbare indicator zijn van de zuiverheid van de kleinere hoeveelheden drugs die circuleren op straat. Deze laatste worden soms gemeld via het Early Warning System maar er is geen consistent systeem voor dit soort analyses. Een solide dataverzameling en een datarapportagesysteem dat alle en regelmatig uitgevoerde drugsanalyses omvat, ontbreekt nog in België maar is van cruciaal belang voor een nauwgezette monitoring van het huidige en het veranderende landschap van de Belgische drugsmarkt.

Dankbetuiging

De auteurs willen graag Prof. dr. Verstraete, Prof. dr. Tytgat, dr. Cordonnier, Prof. dr. Lambert, Prof. dr. Martens, Prof. dr. Charlier, Prof. dr. Neels, Prof. dr. Decorte, dr. Apr. Maudens, dr. Apr. De Beer, Mevr. Maes, dr. Hogge, M. Evenepoel, M. Schrooten, M. Van Camp, M. Pire, Mevr. Ovaere, Apr. De Buck, Apr. De Clerck, Apr. Mergan, M. Van Durme en Mevr. Vander Linden bedanken voor het verstrekken van de informatie. We zijn dankbaar voor deze onontbeerlijke betrokkenheid.

BIBLIOGRAFIE

- Anderson, P., Møller, L., & Galea, G., 2012. *Alcohol in the European Union, consumption, harm and policy approaches*, Denmark: WHO Regional Office for Europe.
- ASL, 2014. *Präventionsmaterial*. [Online] Arbeitsgemeinschaft für suchtvorbeugung und lebenbewältigung (ASL). Available at: <<http://www.asl-eupen.be/praeventionsmaterial-1>> [Accessed 18-9-2014].
- ASL, 2014. *Tätigkeitsbericht 2013 Arbeitsgemeinschaft für Suchtvorbeugung und Lebensbewältigung*, Eupen: ASL.
- Backmund, M., Meyer, K., Von, Z.M., & Eichenlaub, D., 2001. Treatment of hepatitis C infection in injection drug users. *Hepatology*, 34,(1), pp.188-193.
- Baeten, I., Bernaert, I., Claessens, J., De Paepe, N., & Raskin, K., 2009. *Individueel screeningsinstrumentervaringen met middelengebruik voor jongeren*, Brussel: VAD.
- Baeten, I., Bernaert, I., De Paepe, N., and Degryse, B., 2013. *Crush: werken met jongeren rond relaties, alcohol en cannabis*. [Online] VAD. Available at: <http://www.vad.be/media/1578812/vad_crush_a4_printversie.pdf> [Accessed 8-10-2014].
- Bekkering, G.E., Aertgeerts, B., Asueta-Lorente, J.-F., Autrique, M., Goossens, M., Smets, K., van Bussel, J.C.H., Vanderplasschen, W., Van Royen, P., Hannes, K., & for the ADAPTE-youth project group, 2014. Practitioner review: Evidence-based practice guidelines on alcohol and drug misuse among adolescents: a systematic review. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55,(1), pp.3-21.
- Belgian Research Aids&HIV Consortium, 2013. *HIV-Plan 2014-2017*. [Online] Belgian Research Aids&HIV Consortium. Available at: <<http://www.breach-hiv.be/media/docs/HIVPlan/NationalPlanDutch.pdf>> [Accessed 16-5-2014].
- Blancaert, P., Van Amsterdam, J., Brunt, T., Van den Berg, J., Van Durme, F., Maudens, K., & Van Bussel, J., 2013. 4-Méthylamphétamine: a health threat for recreational amphetamines users. *Journal of Psychopharmacology*, 27,(9), pp.817-822.
- Bohnert, A.S.B., Tracy, M., & Galea, S., 2012. Characteristics of drug users who witness many overdoses: Implications for overdose prevention. *Drug and Alcohol Dependence*, 120,(1-3), pp.168-173.
- Bollaerts, K., Aerts, M., & Sasse, A., 2013. Improved benchmark-multiplier method to estimate the prevalence of ever-injecting drug use in Belgium, 2000-10. *Archives of Public Health*, 71,(1), pp.10.
- Bruffaerts, R., Vanderplasschen, W., Van Hal, G., & Demyttenaere, K., 2010. *Crisisopvang voor middelengebruikers in België: een formele evaluatie en aanbevelingen voor een duurzaam beleid - De Evaluatie van Crisis en Case Management (ECCAM) - studie*
- Burssens, D., 2012. Bemiddeling in strafzaken. Een blik op de praktijk vanuit SIPAR, de databank van de justitiehuizen. *Panopticon Libri*, 2012,(5), pp.113-144.
- Centre bruxellois de promotion de la santé, 2013. *Evaluation du label quality nights auprès du public en Région de Bruxelles-Capitale*, Bruxelles : Eurotox.
- Cid, J., 2009. Is imprisonment criminogenic? A comparative study of recidivism rates between prison and suspended prison sanctions. *European Journal of Criminology*, 6,(6), pp.459-480.
- College van procureurs-generaal, 2013. *Jaarstatistiek van het Openbaar Ministerie. Opsporing en vervolging van strafzaken door de parketten van de rechtbanken van eerste aanleg*. [Online] Gegevensbank van het College van procureurs-generaal: Statistisch analisten. Available at: <http://www.just.fgov.be/statistique_parquets/start/n/home.html> [Accessed 3-10-2014].

Colman, C, De Ruyver, B., Vander Laenen, F., Vanderplasschen, W., Broekaert, E., De Keulenaer, S., and Thomaes, S., 2011. *De drugbehandelingskamer: een andere manier van afhandelen. Het proefproject geëvalueerd*. Antwerpen: Maklu.

Commission of the European Union. 2012. EU Drugs Strategy 2013-2020. p.9 C402/01. 29-12-2012.

Cornelis, E., 2013. *Persuasive effects of two-sided social marketing messages*, Leuven: KULeuven.

Cornish, R., Strang, J., Vickerman, P., & Hickman, M., 2010. Risk of death during and after opiate substitution treatment in primary care: prospective observational study in UK General Practice Research Database. *British Medical Journal*, 2010,(341), pp.c5475.

CPAS de la ville de Bruxelles, 2014. *Le service d'accompagnement psychosocial*. [Online] Available at: <<http://www.cpasbru.irisnet.be/fr/?ID=19>> [Accessed 29-9-2014].

Crawford, S. & Bath, N., 2013. Peer support models for people with history of injecting drug use undertaking assessment and treatment for hepatitis C virus infection. *Clinical infectious diseases*, 57,(S2), pp.S75-9.

De Boyser, K., Linchet, S., Van Dijck, L., Casman, M. T., Dierckx, D., & Vranken, J., 2010. *Onderzoek naar de OCMW-hulpverlening van dak- en thuislozen*, Brussel: POD Maatschappelijke integratie.

De druglijn, 2014. *Aan de slag*. [Online] VAD. Available at: <<http://www.druglijn.be/aan-de-slag.aspx>> [Accessed 8-10-2014].

De druglijn, 2014. *Student zijn en cannabis*. [Online] VAD. Available at: <<http://www.druglijn.be/omgaan-met-drugs/studenten/student-zijn--cannabis.aspx>> [Accessed 8-10-2014].

De Hert, M., Roos, K., Gillain, B., Detraux, J., Smeets, K., van Werde, D., & Peuskens, J., 2010. Dual diagnosis among schizophrenic patients in Belgian psychiatric services: Prevalence and available treatment. *Acta Psychiatrica Belgica*, 110,(2), pp.43-50.

De Keulenaer, S. & Thomaes, S., 2013, "De uitkomst van de Gentse drugbehandelingskamer rond recidive," In *Het pilootproject drugbehandelingskamer te Gent: een uitkomstenevaluatie*, F. V. W. Vander Laenen et al., eds., Gent: Academia Press, pp. 185-228.

De Kiem, 2014. *Residentieel - Programma-aanbod*. [Online] Available at: <<http://www.dekiem.be/index.php/residentieel>> [Accessed 29-9-2014].

De Ruyver, B., Colman, C., & Vandam, L., 2008. Drugs en criminaliteit: bestaat het ene zonder het andere? *De orde van de dag*, 2008,(44), pp.7-12.

De Ruyver, B., Ponsaers, P., Lemaître, A., Macquet, C., De Wree, E., Hodeige, R., Pieters, T., Cammaert, F., & Sohier, C., 2007. *Effecten van alternatieve afhandeling voor druggebruikers*, Gent: Academia press.

De Ruyver, B., Vander Laneen, F., & Eelen, S., 2012, "The long road to an integral and integrated policy in Belgium," In *Reflections on the concept of coherence for a policy on psychoactive substances and beyond*, R. Muscat, B. Pike, & members of the Coherent Policy Expert Group, eds., Strassbourg: Council of Europe Publishing.

De Wree, E., De Ruyver, B., Verpoest, K., & Colman, C., 2008. All in favour? attitudes of stakeholders and drug users towards judicial alternatives. *European Journal on criminal policy and research*, 14,(2008), pp.431-440.

De Wree, E., Pauwels, L., Colman, C., & De Ruyver, B., 2009. Alternative sanctions for drug use: fruitless efforts or miracle solution? *Crime, Law and Social change*, 52,(2009), pp.513-525.

Decorte, T. & D'Huyvetter, E. 2014. *Lokale detailhandel in drugs in Antwerpen. Een exploratief onderzoek, drugmonitor 2012-2013* Antwerpen, Stedelijk Overleg Drugs Antwerpen.

- Decorte, T. & D'Huyvetter, E. 2014. *Lokale detailhandel in drugs in Antwerpen. Een exploratief onderzoek, drugmonitor 2012-2013* Antwerpen, Stedelijk Overleg Drugs Antwerpen.
- Decorte, T. & Paoli, L., 2014. *Cannabis production in Belgium. Assessment of the nature and harms, and implications for priority setting (CANMARKT) Summary*, Brussels: Belgian science policy.
- Decorte, T., 2014. Cannabis social clubs in Belgium: Organizational strengths and weaknesses, and threats to the model. *International Journal of Drug Policy*(0),
- Decorte, T., Mortelmans, D., Tieberghien, J., & De Moor, S. 2009. *Haalbaarheid van een repetitieve prevalentiestudie onder de algemene bevolking*. Gent.
- Decorte, T., Muys, M., & Slock, S. 2003. *Cannabis in Vlaanderen. Patronen van cannabisgebruik bij ervaren gebruikers*. Leuven: Acco.
- Decorte, T., Stoffels, I., Leuridan, E., Van Damme P., & Van Hal, G., 2011. *Middelengebruik onder sekswerkers in België: een kwantitatieve en kwalitatieve studie in vijf sectoren van de seksindustrie.*, Gent: Academia Press.
- Defillet, T., 2012. *Juridische handvatten beroepsgeheim voor hulpverleners.*, Brussel: VAD.
- Degenhardt, L., Larney, s., Randall, D., Burns, L., & Hall, W., 2014. Causes of death in a cohort treated for opioid dependence between 1985 and 2005. *Addiction*, 109,(1), pp.90-99.
- Demarest, S., Tafforeau, J., Van Oyen, H., & et al., 2001. *Health Interview Survey 2001: Protocol for the sampling design*, Brussels: Scientific Institute of Public Health.
- Demarest, S., Van der Heyden, J., Charafeddine, R., Tafforeau, J., Van Oyen, H., & Van Hal, G., 2012. Socio-economic differences in participation of households in a Belgian national health survey. *European Journal of Public Health*, 23,(6), pp.981-985.
- Demaret, I., Litran, G., Magoga, C., Deblire, C., De Roubaix, J., Quertemont, E., Van Caillie, D., Dubois, N., Lemaître, A., & Anseu, M., 2013. *Projet TADAM - Rapport final 2007-2013*, Liège : Université de Liège.
- Deprez, N., Antoine, J., Asueta-Lorente, J. F., Bollaerts, K., Van der Linden, T., & Van Bussel, J., 2012. *Belgian national report on drugs 2011, new developments, trends and in-depth information on selected issues*, Brussels: Scientific Institute of Public Health.
- Devos, A., 2009, "Balans van het tienjarig bestaan van de justitiehuzen en perspectieven voor de komende jaren," In *10 jaar justitiehuzen: balans en perspectieven*, A. Devos, ed., Brussel: Federale overheidsdienst Justitie, pp. 13-44.
- Dienst voor strafrechtelijk beleid, 2013. *Dienst voor strafrechtelijk beleid: statistiek*. [Online] Available at: <http://www.dsb-spc.be/web/index.php?option=com_content&task=view&id=28&Itemid=47> [Accessed 3-10-2014].
- Edmonds, K., Sumnall, H., McVeigh, J., & Bellis, M. A., 2005. *Drug prevention among vulnerable young people*, Liverpool, UK: National Collaborating Centre for Drug Prevention.
- EMCDDA, 2003, "Social exclusion and reintegration," In *Annual report on the state of the drug problem in the European Union and Norway*, pp. 65-68.
- EMCDDA, 2010. *Trends in injecting drug use in Europe. Selected issue 2010*, Luxembourg, Publication office of the European union: EMCDDA.
- EMCDDA, 2013. *European Drug Report. Trends and developments, 2014*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- EMCDDA, 2014. *European Drug Report. Trends and developments. 2014*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Espace P, 2014. *Espace P.. vers une société "prostitution admise"*. [Online] Available at: <<http://www.espacep.be/>> [Accessed 29-9-2014].

Evenepoel, T., 2014. *Jaarverslag 2013 van de druglijn*. [Online] VAD. Available at: <http://www.druglijn.be/media/17359/jaarverslag_dl_2013.pdf> [Accessed 8-10-2014].

Favresse, D. & de Smet, P. 2008. *Tabac, alcool, drogues et multimédias chez les jeunes en Communauté française, résultats de l'enquête HBSC 2006*. Bruxelles, ULB-SIPES.

Federale Politie - CGOP / Beleidsgegevens, 2013. *Politionele criminaliteitsstatistieken, België, 2000-2013*. [Online] Available at: <http://www.polfed-fedpol.be/crim/crim_statistieken/2013_trim4/pdf/nationaal/rapport_2013_trim4_nat_belgie_nl.pdf> [Accessed 3-10-2014].

Fédito Bruxelles, FEIAT, and CLDB, 2014. *Mémorandum*. [Online] Fédito Bruxelles ; FEIAT ; CLDB. Available at: <http://www.feditobxl.be/files/documents/2014/doc_36.pdf?CFID=6926821&CFTOKEN=651797aad04635f3-842BB75C-045B-144E-E142D5807E3B7937&jsessionid=843036bad2186ed20c8d25344038407a1b4c> [Accessed 1-10-2014].

Ferri, M., Allara, E., Bo, A. G. A., & Faggiano, F., 2013. *Media campaigns for the prevention of illicit drug use in young people*, London: The cochrane collaboration.

Fountain, J., Hartnoll, R., Olszewski, D., and Vicente, J., 2000. *Understanding and responding to drug use: the role of qualitative research*. Belgium : Office for Official Publications of the European Communities.

FPS Economy, 2014. *Statistics Belgium* (be.STAT). [Online] Available at: <http://statbel.fgov.be/fr/statistiques/webinterface/beSTAT_home/> [Accessed 29-9-2014].

FPS Justitie, 2014. *Bemiddeling in strafzaken*. [Online] FOD Justitie. Available at: <http://justitie.belgium.be/nl/binaries/BemiddelingStrafzakenNL_tcm265-138422.pdf> [Accessed 10-10-2014].

FPS Justitie., 2014. *Substitutie in de gevangenissen*.

Free Clinic, 2014. *Activering harde kern druggebruikers Atheneumbuurt*. [Online] Available at: <<http://free-clinic.be/free-clinic/activering/>> [Accessed 29-9-2014].

Free Clinic, 2014. *Buro Aktief - Sociale activering door samen korte opdrachten uit te voeren*. [Online] Available at: <<http://free-clinic.be/free-clinic/buro-atief/>> [Accessed 29-9-2014].

Freiburger, T.L. & Iannacchione, B.M., 2011. An examination of the effect of imprisonment on recidivism. *Criminal justice studies*, 24,(4), pp.369-379.

Gisle, L., 2010, "Het gebruik van illegale drugs," In *Gezondheidsenquête België, 2008. Rapport II - Leefstijl en Preventie*, vol. 2010 L. Gisle et al., eds., Brussel: Operationele Directie Volksgezondheid en surveillance - Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid, pp. 307-384.

Gisle, L., 2010, "L'usage des drogues illicites," In *Enquête de santé, 2008. Rapport II - Style de Vie et Prévention*, vol. 2010 L. Gisle et al., eds., Bruxelles : Direction Opérationnelle Santé publique et surveillance. Institut Scientifique de Santé Publique, pp. 307-384.

Godin, I., Decant, P., de Smet, P., Favresse, D., & Moreau, N., 2011. *Health behaviour in School-Aged Children 2010*. Lifetime, last 12 months and last 30 days prevalence tables., Brussels: ULB.

Godin, I., Decant, P., Moreau, N., de Smet, P., & Boutsen, M. 2008. *La santé des jeunes en en Communauté française de Belgique, résultats de l'enquête HBSC 2006*. Bruxelles, ULB-SIPES.

Goessens, M., 2014. *Rapport d'activité 2013 - asbl Transit*

- Hannes, K., van Bussel, J. C. H., Aertgeerts, B., Vanderplasschen, W., Van Royen, P., and Geirnaert, M., 2011. *Adapting best practice guidelines for the detection, prevention and treatment of substance abuse in children and youngsters to a local Belgian context (ADAPT_YOUTH)*. [Online] Belgian Science Policy. Available at: <<http://www.belspo.be/belspo/fedra/proj.asp?|=en&COD=DR/59>> [Accessed 11-8-2014].
- Hannes, K., van Bussel, J. C. H., Aertgeerts, B., Vanderplasschen, W., Van Royen, P., and Geirnaert, M., 2013. *Adapting best practice guidelines for prevention, screening and treatment of substance misuse in adolescents to the Belgian context (ADAPTE-youth)*, Final unpublished report.
- Hardy, T. & Snowden, M., 2010. Family impact of imprisonment and the community specialist practitioner. *Community practitioner*, 83,(10), pp.21-24.
- Hels, T., Lyckegaard, A., Simonsen, K.W., Steentoft, A., & Bernhoft, I.M., 2013. *Risk of severe driver injury by driving with psychoactive substances. Accident analysis and prevention*, 59,(2013), pp.346-356.
- Henkel, D., 2011. Unemployment and Substance Use: a review of the literature (1990-2010). *Current Drug Abuse Reviews*, 4, pp.4-27.
- Hogge, M. & Denoiseux, D., 2014. *L'usage de drogues en Fédération Wallonie-Bruxelles. Rapport 2013-2014*. Eurotox ASBL.
- Housing First Belgium, 2014. *Mise en place de l'expérimentation Housing First Belgium*. Septembre 2013 - Février 2014
- Houwing, S., Legrand, S.A., Mathijssen, R., Hagenzieker, M., Verstraete, A.G., & Brookhuis, K., 2012. Prevalence of psychoactive substances in dutch and belgian traffic. *Journal of studies on alcohol or drugs*, 73,(6), pp.951-960.
- Hublet, A., De Bacquer, D., Valimaa, R., Godeau, E., Schmid, H., Rahav, G., & Maes, L., 2006. Smoking trends among adolescents from 1990 to 2002 in ten European countries and Canada. *BMC.Public Health*, 6, pp.280.
- Interministeriële Conferentie Drugs, 2010. *Een global en geïntegreerd drugsbeleid voor België. Gemeenschappelijke verklaring van de interministeriële Conferentie Drugs*. [Online] Available at: <http://health.belgium.be/eportal/Healthcare/Consultativebodies/Interministerialconferences/Drugs/18038733#VDKQq_mSyQs> [Accessed 6-10-2014].
- Jackson, L.A., McWilliams, S., Martin, F., Dingwell, J., Dykeman, M., Gahagan, J., & Karabanow, J., 2014. Key challenges in providing services to people who use drugs: The perspectives of people working in emergency departments and shelters in Atlantic Canada. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 21,(3), pp.244-253.
- James, R. K., Gilliland, B. E., and James, L., 2013. *Crisis intervention strategies*. Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learning.
- Kinable, H., 2010. *VAD-leerlingenbevraging in het kader van een drugbeleid op school. Syntheserapport schooljaar 2008-2009*, Brussels: VAD.
- Kinable, H., 2011. *VAD-leerlingenbevraging in het kader van een drugbeleid op school. Syntheserapport schooljaar 2009-2010*, Brussels: VAD.
- La Trace asbl, 2014. *Centre d'accueil et d'accompagnement psycho-social par le sport-aventure*. [Online] Available at: <<http://www.latrace.be/>> [Accessed 29-9-2014].
- Lambrecht, P. & Andries, C., 2013. *Het Vlaamse Schoolonderzoeksproject naar alcohol en andere drugs - VLASPAD 2010. EMCDDA ST2*, Brussels: VUB.

- Lambrecht, P., Andries, C., Engels, T., Senterre, C., Piette, D., & De Smedt, P., 2004. *ESPAD03: Outline for Belgian Report 2. Results Belgium 2003.*, Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
- Larimer, M.E., Malone, D.K., Garner, M.D., Atkins, D.C., Burlingham, B., Lonczak, H.S., Tanzer, K., Ginzler, J., Clifasefi, S.L., Hobson, W.G., & Marlatt, G.A., 2009. Health care and public service use and costs before and after provision of housing for chronically homeless persons with severe alcohol problems. *Journal of the American Medical Association*, 301,(13), pp.1349-1357.
- Larmuseau, C., Moens, O., Steenhuyzen, S., Bernaert, I., and Lambrechts, M-C., 2013. *Verslag van de indicatoren meting 2012 van het gezondheidsbeleid in Vlaamse scholen.* [Online] Vlaams instituut voor gezondheids promotie en ziektepreventie. Available at: <<http://www.vigez.be/uploads/document/enbank/32e75b2e2f0f28d2d876cad6f295f083.pdf>> [Accessed 8-10-2014].
- Laudens, F., 2013. *Drugpreventie bij jongeren uit etnisch-culturele minderheden. Draaiboek voor het uitvoeren van een lokale verkenning en het opzetten van preventieve acties.* [Online] VAD. Available at: <<http://www.vad.be/media/1227545/draaiboekcm.pdf>>
- Le Projet Lama asbl, 2014. *Présentation générale.* [Online] Available at: <<http://www.projetlama.be/>> [Accessed 29-9-2014].
- Legrand, S.A., Isalberti, C., Van der Linden, T., Bernhoft, I.M., Hels, T., Simonsen, K.W., Favretto, D., Caplinskiene, M., Ferrara, S.D., Minkuviene, Z., Pauliukevicius, A., Houwing, S., Lillsunde, P., Langel, K., Blencowe, T., & Verstraete, A.G., 2013. Alcohol and drugs in seriously injured drivers in six European countries. *Drug testing and analysis*, 5,(3), pp.156-165.
- Lewis, S. & Roberts R., A., 2001. Crisis assessment tools: the good, the bad and the available. *Brief treatment and crisis intervention*, 2001,(1), pp.17-28.
- Liebling, A. & Arnold, H., 2012. Social relationships between prisoners in a maximum security prison: violence, faith and the declining nature of trust. *Journal of criminal justice*, 40,(2012), pp.413-424.
- Lievens, D., Vander Laenen, F., & Christiaens, J., 2014. Public spending for illegal drug and alcohol treatment in hospitals: an EU cross-country comparison. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, 9,(26),
- Livingston, J., Milne, T., Lan Fang, M., & Amari, E., 2012. The effectiveness of interventions for reducing stigma related to substance use disorders: a systematic review. *Addiction*, 107,(1), pp.39-50.
- Lombaert, G., 2011. *Middelengebruik bij 12 tot 18-jarige scholieren in Brugge*, Gent: De Sleutel.
- Luisetto, S. and Hensgens, P., 2014. *Mémorandum de la Fédito Wallonne.* [Online] Fédito Wallonne. Available at: <http://www.feditowallonne.be/documents/Memorandum_2014-19062014-20162.pdf> [Accessed 1-10-2014].
- Lurigio, A.J., 2000. Drug treatment availability and effectiveness: Studies of the general and criminal justice population. *Criminal justice and behavior*, 27,(4), pp.495-528.
- Macarthur, G., van Velzen, E., Palmateer, N., Kimber, J., Pharris, A., Hope, V., Taylor, A., Roy, K., Aspinall, E., Goldberg, D., Rhodes, T., Hedrich, D., Salminen, M., Hickmann, M., & Hutchinson, S., 2014. Interventions to prevent HIV and Hepatitis C in people who inject drugs: a review of reviews to assess evidence of effectiveness. *International Journal of Drug Policy*, 25,(1), pp.34-52.
- McCabe, S.E., Boyd, C.J., Cranford, J.A., Morales, M., & Slayden, J., 2006. A modified version of the Drug Abuse Screening Test among undergraduate students. *J.Subst.Abuse Treat.*, 31,(3), pp.297-303.
- McCambridge, Hawkins, B., & Holden, C., 2014. Vested interests in addiction research and policy. The challenge corporate lobbying poses to reducing society's alcohol problems: insights from UK evidence on minimum unit pricing. *Addiction*, 109,(2), pp.199-205.

- McGrath, A. & Weatherburn, D., 2012. The effect of custodial penalties on juvenile reoffending. *Australian and New Zealand journal of criminology*, 45,(1), pp.26-44.
- Melis, S., 2013. *VAD-leerlingenbevraging in het kader van een drugbeleid op school. Syntheserapport schooljaar 2011-2012.*, Brussels: VAD.
- Melis, S., 2013. *VAD-leerlingenbevraging in het kader van een drugbeleid op school. Syntheserapport schooljaar 2010-2011*, Brussels: VAD.
- Modus Vivendi, 2013. *Devenir "jobiste"*. [Online] Available at: <<http://www.modusvivendi-be.org/spip.php?rubrique10>>
- Modus Vivendi, 2014. *Rapport d'activités 2013*, Brussels: Modus Vivendi.
- Nagin, D.S., Cullen, F.T., & Jonson, C.L., 2009. Imprisonment and reoffending. *Crime and Justice*, 38,(2009), pp.115-200.
- Nieuwbeerta, P., Nagin, D.S., & Blokland, A.A.J., 2009. Assessing the impact of first-time imprisonment on offenders' subsequent criminal career development: a matched samples comparison. *Journal of quantitative criminology*, 25,(3), pp.227-257.
- OCMW Antwerpen, 2014. *Nachtopvangcentrum De Biekorf*. [Online] Available at: <<http://ocmw.antwerpen.be/Overig-OCMW/ik-zoek-hulp/ik-zoek-hulp-Wonen/Opvangcentra/Nachtopvangcentrum-De-Biekorf.html>> [Accessed 29-9-2014].
- OCMW Gent, 2014. *Trajectbegeleiding voor mensen met een drugsprobleem*. [Online] Available at: <<http://www.ocmwgent.be/OCMW/Opleiding-en-werk/Begeleiding-mensen-met-drugsprobleem.html>> [Accessed 29-9-2014].
- Palmateer, N., Hutchinson, S., McAllister, G., Munro, A., Cameron, S., Goldberg, D., & Taylor, A., 2014. Risk of transmission with sharing drug injecting paraphernalia: analysis of recent hepatitis C virus (HCV) infection using cross-sectional survey data. *Journal of Viral Hepatitis*, 21, pp.25-32.
- Pardo, B., 2014. Cannabis policy reforms in the americas: a comparative analysis of Colorado, Washington and Uruguay. *International Journal of Drug Policy*, 25,(4), pp.727-735.
- Plasschaert, S., Ameye, L., De Clercq, T., Walckiers, D., Sartor, F., Micalessi, I., Jossels, G., Tods, S., Goubau, P., Plum, J., Vranckx, R., & Van Oyen, H., 2005. *Study on HCV, HBV and HIV seroprevalence in a sample of drug users in contact with treatment centres or in prison in Belgium, 2004-2005*, Brussels (Belgium): Scientific Institute of Public HealthEpidemiology Unité.
- Pleace, N., 2008. *Effective services for substance misuse and homelessness in Scotland: evidence form an international review*, Edinburgh: Scottish Government Social Research.
- Prochaska, J. and DiClemente, C. C., 1984. *The transtheoretical approach: towards a systematic eclectic framework*. USA: Dow Jones Irwin, Homewood IL.
- Raes, V. & Lombaert, G., 2004. EuropASI: A standard in De Sleutel, Belgium. *Journal of substance abuse*
- Raes, V., Lombaert, G., & Keymeulen, R., 2004. *De Nederlandse vertaling van de handleiding voor training en afname van Europasi vraaggesprekken, aangepast voor België-Vlaanderen*. Versie 2004., Gent: De Sleutel.
- Rigter, H. and Dekker, M. M., 2014. *INCANT Study*. [Online] Erasmus Medical Center Rotterdam. Available at: <<http://www.incant.eu/>> [Accessed 23-10-2014].

Robaey, G., Grebely, J., Mauss, S., Bruggmann, P., Moussalli, J., De, G.A., Swan, T., Arain, A., Kautz, A., Stover, H., Wedemeyer, H., Schaefer, M., Taylor, L., Backmund, M., Dalgard, O., Prins, M., & Dore, G.J., 2013. Recommendations for the management of hepatitis C virus infection among people who inject drugs. *Clin.Infect.Dis.*, 57 Suppl 2, pp.S129-S137.

Roberts, A. R. ed. 2005. *Crisis Intervention Handbook: Assessment, Treatment and Research*. Oxford: Oxford University Press.

Roegiers, J. [4-4-2014] *Senaat schriftelijke vraag nr. 5-11368*.

Rosiers, J., De Bock, M., De Donder, E., De Maeseneire, I., & Geirnaert, M., 2014. *Ginger. Preventie van alcohol en andere drugproblemen. Rapport 2013. monitoring van activiteiten.*, Brussel: VAD.

Rosiers, J., Hublet, A., Van Damme, J., Maes, L., & Van Hal, G., 2011. *In hogere sferen ? (volume 2) Een onderzoek naar het middelengebruik bij Vlaamse studenten*, Antwerp: University Antwerp.

Rosiers, J., Van Damme, J., Hublet, A., Van Hal, G., Sisk, M., Mhand, Y. S., & Maes, L., 2014. *In hogere sferen ? volume 3. Een onderzoek naar het middelengebruik bij Vlaamse studenten*, Brussel: VAD

Rowe, C., Rigter, H., Henderson, C., Gantner, A., Mos, K., Nielsen, P., & Phan, O., 2013. Implementation fidelity of Multidimensional Family Therapy in an international trial. *Journal of substance abuse treatment*, 44,(4), pp.391-399.

Rwubu, M. and Hogge, M., 2013. *L'usage de drogues en Fédération Wallonie-Bruxelles. Rapport 2011-2012*. [Online] Eurotox. Available at: <http://www.eurotox.org/images/stories/docs/eurotox2011-2012_usage_drogues_fwb_inthd_imprimeur.pdf> [Accessed 23-10-2013].

Sabbe, B., Malone, M., Van Ham, S., & De Wilde, B., 2008. *Onderzoek naar de effectiviteit van de residentieel geïntegreerde behandeling voor patiënten met een dubbeldiagnose*

Samusocial asbl, 2014. *Dispositif hivernal 2013-2014. Rapport d'activités*, [http://www.samusocial.be/files/FR/Rapport_hiver_2013_2014\(1\).pdf](http://www.samusocial.be/files/FR/Rapport_hiver_2013_2014(1).pdf)

Sasse, A. & Defraye, A., 2009. HIV infections and STI co-infections in men who have sex with men in Belgium: sustained increase in HIV diagnoses. *Euro.Surveill*, 14,(47),

Schaub, M., Henderson, C., Pelc, I., Tossman, P., Phan, O., Hendriks, V., Rowe, C., & Rigter, H., 2014. Multidimensional family therapy decreases the rate of externalising behavioural disorder symptoms in cannabis abusing adolescents: outcomes of the INCANT trial. *BMC Psychiatry*, 14,(26),

Schnittker, J. & John, A., 2007. Enduring stigma: the long-term effects of incarceration on health. *Journal of health and social behavior*, 48,(2), pp.115-130.

Skafupova, K., Zabransky, T., & Mravcik, V., 2014. *Literature review. The levels of use of opioids, amphetamines and la cocaïne and associated levels of harm: summary of scientific evidence*, Luxembourg: EMCDDA.

Smet, V., De Ruyver, B., Colman, C., Surmon, T., Pauwels, L., Vander Beken, T., and De Moor, A., 2013. *Het aanbod van illegale drugs in België: wat weten we ? Een haalbaarheidsstudie van betrouwbare indicatoren voor het drugsaanbod*. Gent: Academia press.

Spohn, C., 2007. The deterrent effect of imprisonment and offenders' stakes in conformity. *Criminal justice policy review*, 18,(1), pp.31-50.

Start-MASS, 2014. *Activités*. [Online] Available at: <<http://start-mass.isosl.be/activites.htm>> [Accessed 29-9-2014].

Stimson, G.V., Jones, S., Chalmers, C., & Sullivan, D., 1998. A short questionnaire (IRQ) to assess injecting risk behaviour. *Addiction*, 93,(3), pp.337-347.

- Sumnall, H. and Brotherhood, A., 2012. *Social reintegration and employment: evidence and interventions for drug users in treatment*. Luxembourg: Publications Office of the European Union .
- Sylvestre, D.L., 2002. Treating hepatitis C in methadone maintenance patients: an interim analysis. *Drug and Alcohol Dependence*, 67,(2002), pp.117-123.
- ter Bogt, T.F., de, L.M., Molcho, M., Godeau, E., Hublet, A., Kokkevi, A., Kuntsche, E., Nic, G.S., Franelic, I.P., Simons-Morton, B., Sznitman, S., Vieno, A., Vollebergh, W., & Pickett, W., 2014. Do societal wealth, family affluence and gender account for trends in adolescent cannabis use? A 30 country cross-national study. *Addiction*, 109,(2), pp.273-283.
- Thais asbl, 2014. *Maison d'accueil pour personnes et familles en difficulté sociale en lien avec les assuétudes ou la prostitution*. [Online] Available at: <<http://www.asblthais.org/spip.php?rubrique2>> [Accessed 29-9-2014].
- Thanki, D. and Vincente, J., 2013. *PDU (Problem Drug Use) revision summary*. [Online] EMCDDA. Available at: <<http://www.emcdda.europa.eu/activities/hrdu>> [Accessed 20-10-2014].
- TNS Political and social, 2014. *Flash Eurobarometer 401 young people and drugs*. [Online] European Commission. Available at: <http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_401_en.pdf> [Accessed 20-10-2014].
- Trempline asbl, 2014. *Rapport d'activités 2013*, Available at: <<http://www.trempline.be/documents/ra2013vfinale.pdf>>
- Turtelboom, A. and Milquet, J., 2012. *Nationaal Veiligheidsplan 2012-2015 Samen zorgen voor een veilige en leefbare samenleving*. [Online] Federale politie. Available at: <http://www.polfed-fedpol.be/org/org_pns_nl.php> [Accessed 6-10-2014].
- Uchtenhagen, A., 2010. L'héroïne assisted treatment in Switzerland a case study in policy change. *Addiction*, 105,(1), pp.29-37.
- UNODC, 2013. *The challenges of new psychoactive substances. A report from the global SMART programme*. [Online] United nations office on drugs and crime. Available at: <http://www.unodc.org/documents/scientific/NPS_2013_SMART.pdf>
- VAD, 2010. *Lol zonder alcohol*. [Online] VAD. Available at: <<http://www.acoolworld.be/>> [Accessed 8-10-2014].
- VAD, 2014. *Aan de slag met een lokaal alcohol- en drugbeleid: stappenplan*. [Online] VAD. Available at: <<http://www.vad.be/sectoren/lokaal-beleid/een-beleid-opzetten/aan-de-slag.aspx>> [Accessed 8-10-2014].
- VAD, 2014. *Als kleine kinderen groot worden. Draaiboek*. [Online] VAD. Available at: <<http://www.vad.be/materiaal/draaiboekenrichtlijnen/vormingsmap-als-kleine-kinderen-groot-worden.aspx?from=1171>> [Accessed 8-10-2014].
- Valdiserri, R., Khalsa, J., Dan, C., Holmberg, S., Zibbel, J., Holtzman, D., Lubran, R., & Compton, W., 2014. Confronting the emerging epidemic of HCV infection among young injection drug users. *American Journal of Public Health*, 104,(5), pp.816-821.
- van Bussel, J. C. H. & Antoine, J., 2012, "Chapter 2. Drug use in the general population and specific targeted-groups," In *Belgian National Report on Drugs 2011. New developments, trends and in-depth information on selected issues*, N. Deprez et al., eds., Brussels: WIV-ISP, pp. 35-59.
- van Buuren, S., Boshuizen, H.C., & Knook, D.L., 1999. Multiple imputation of missing blood pressure covariates in survival analysis. *Stat.Med.*, 18,(6), pp.681-694.
- Van der Heyden, J., Gisle, L., Demarest, S., Drieskens, S., Hesse, E., & Tafforeau, J., 2010. *Enquête de santé, 2008. Rapport I - État de santé*, Bruxelles

- Van der Heyden, J., Gisle, L., Demarest, S., Drieskens, S., Hesse, E., & Tafforeau, J., 2010. *Gezondheidsenquête, België 2008 - Rapport I: Gezondheidstoestand*, Brussel: Operationele Directie Volksgezondheid en Surveillance, Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid.
- Van Hal, G., Rosiers, J., Bernaert, I., & Hoeck, S., 2007. *In hogere sferen? Een onderzoek naar het middelengebruik bij Antwerpse studenten*, Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Van Havere, T., Lammertyn, J., Vanderplasschen, W., Bellis, M.A., Rosiers, J., & Broekaert, E., 2012. Illicit drug use in the Flemish Nightlife scene between 2003 and 2009. *European Addiction Research*, 18, pp.153-160.
- Van Havere, T., Vanderplasschen, W., Lammertyn, J., Broekaert, E., & Bellis, M.A., 2011. Drug use and nightlife: more than just dance Music. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, 27,(6), pp.6-18.
- Van Huyck, C., Bédoué, C., Noel, L., & Baufay, F., 2014. *Plan bruxellois de réduction des risques liés à l'usage de drogues*, Bruxelles : Modus Vivendi asbl et FEDITO bruxelloise.
- Van Malderen, S. 2011, Monitoring drug use and related problems in Belgian prisons as a tool for policy making: difficulties and challenges, In *Reitox Academy: Drug use among prison population. Scope and responses*.
- Vander Laenen, F., De Ruyver, B., and Vanderplasschen, W., 2011. *Drug treatment court Ghent, qualitative outcome evaluation*. [Online] Belspo. Available at: <<http://www.belspo.be/belspo/fedra/proj.asp?l=en&COD=DR/61>> [Accessed 3-7-2014].
- Vander Laenen, F., De Ruyver, B., Christiaens, J., and Lievens, D., 2011. *Drugs in cijfers III, Onderzoek naar de overheidsuitgaven voor het drugsbeleid in België*. Gent: Academia Press.
- Vander Laenen, F., Vandam, L., & Colman, C., 2010. Met velen aan de tafel: goede voorbeelden van een integraal en geïntegreerd drugbeleid. *Tijdschrift verslaving*, 6,(4), pp.54-71.
- Vander Laenen, F., Vanderplasschen, W., Smet, V., De Maeyer, J., Buckinx, M., Van Audenhove, S., Anseau, M., & De Ruyver, B., 2013. *Analysis and Optimization of Substitution Treatment in Belgium (SUBANOP)*, Gent: Academia Press.
- Vander Laenen, F., Vanderplasschen, W., Wittouck, C., Dekkers, A., De Ruyver, B., De Keulenaer, S., & Thomas, S., 2013. *Het pilootproject drugsbehandelingskamer te Gent: een uitkomstenevaluatie*, Gent: Academia Press.
- Vanderplasschen, W., 2014. *'s Werelds grootste drugsonderzoek: de Belgische resultaten*. [Online] Available at: <<https://www.ugent.be/nl/actueel/persberichten/global-drug-survey-onderzoek.htm>> [Accessed 2-10-2014].
- Vanderplasschen, W., Vandeveld, S., & Broekaert, E., 2014. *Therapeutic communities for treating addictions in Europe. Evidence, current practices and future challenges*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- VandeWalle, G., Wayenberg, E., Dormeals, A., & Easton, M., 2010. De plaats en betekenis van evaluatie in de interbestuurlijke veiligheids- en preventieplannen. *Panopticon*, 31,(3), pp.40-57.
- Vanhaelemeesch, D., 2012. Leven met een uurrooster... een persoonlijke ervaring met een enkelband. *Fatik*, 2012,(134), pp.4-9.
- Vanheule, S. & Bogaerts, S., 2005. The factorial structure of the GHQ-12. *Stress and Health*
- Vanhove, W., Surmont, T., Van Damme, P., & De Ruyver, B., 2014. Filling in the blanks. An estimation of illicit cannabis growers' profits in Belgium. *International Journal of Drug Policy*, 25,(3), pp.436-443.

Vigez, 2014. *Gezond opvoeden*. [Online] Vlaams Instituut voor Gezondheidspromotie en Ziektepreventie. Available at: <<http://www.gezondopvoeden.be/>> [Accessed 8-10-2014].

Ville de Charleroi, 2014. *Ulysse,abri de nuit*. [Online] Ville de Charleroi. Available at: <<http://www.charleroi.be/node/166>> [Accessed 29-9-2014].

Vorma, H., Sokero, P., Aaltonen, M., Turtiainen, S., Hughes, L.A., & Savolainen, J., 2013. Participation in opioid substitution treatment reduces the rate of criminal convictions: Evidence from a community study. *Addictive Behaviors*, 38,(2013), pp.2313-2316.

Weerwerk, 2014. *WeerWerk - Sterk in maatwerk*. [Online] Available at: <<http://www.weerwerk.net/>> [Accessed 29-9-2014].

WHO, 1986. *Ottawa charter for health promotion*. [Online] World health organisation. Available at: <http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0004/129532/Ottawa_Charter.pdf?ua=1> [Accessed 8-10-2014].

WHO, 2010. *Brief intervention. The ASSIST-linked brief intervention for hazardous and harmful substance use. Manual for use in primary care*. [Online] World Health Organisation. Available at: <http://whqlibdoc.who.int/publications/2010/9789241599399_eng.pdf?ua=1>

WHO, 2012. *Prevention and control of viral hepatitis infection: framework for global action*, Geneva: World Health organisation.

WHO, 2012. *Social determinants of health and well-being among young people. Health behaviour in school-aged children (HBSC) study: international report from the 2009/2010 survey*, Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

WHO, UNODC, & UNAIDS, 2012. *Technical guide for countries to set targets for universal access to HIV prevention, treatment and care for injecting drug users*, Geneva: WHO.

Wilms, B., 2014. *Adapte-youth: adaptation of existing, international guidelines on the treatment, screening and prevention of alcohol and drug misuse in youngsters to the Belgian local context (2011-2013)*. [Online] KULeuven. Available at: <<http://ppw.kuleuven.be/home/english/research/mesrg/publications-of-research-projects>> [Accessed 8-10-2014].

Windelinckx, T., 2011. *Evaluatie Onderzoek Spuitenruil Vlaanderen 2010.*, Antwerp: Free Clinic.

Windelinckx, T., 2012. *Evaluatie Onderzoek Spuitenruil Vlaanderen 2011.*, Antwerp: Free Clinic.

Windelinckx, T., 2013. *Evaluatie onderzoek project spuitenruil 2012*, Antwerp: Vlaamse spuitenruil, Free clinic vzw.

Windelinckx, T., 2014. *Rapport evaluatie onderzoek spuitenruil vlaanderen 2013*. Vlaamse Spuitenruil, Free Clinic vzw, Antwerpen.

Winstock, A, 2014. *The Global Drug Survey 2014 findings*. [Online] Available at: <<http://www.globaldrugsurvey.com/facts-figures/the-global-drug-survey-2014-findings/>> [Accessed 2-10-2014].

Wittouck, S., Vander Laenen, F., Dekkers, A., Vanderplasschen, W., & De Ruyver, B., 2013. Uitkomsten en recidiveonderzoek van de Gentse drugbehandelingskamer. *Therapeutisch programma voor druggebruikers*, 21,(4), pp.3-10.

WIV-ISP. 2014. Belgian Treatment Demand Indicator Register (BTDIR).

© WIV-ISP
DIENST ENQUÊTES, LEEFSTIJL
EN CHRONISCHE ZIEKTEN
Julliette Wytsmanstraat 14
1050 Brussel | België

www.wiv-isp.be

Verantwoordelijke uitgever: Dr. Johan Peeters
Depotnummer: D/2015/2505/06